Duch Havlíčkův a jiné problémy. O vydávání klasického autora*

Václav Vaněk

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav české literatury a komparatistiky
vaclav.vanek@ff.cuni.cz

SYNOPSIS

The Ghost of Havlíček and Other Problems: On the Publication of a Classical Author

Since his death, Karel Havlíček Borovský (1821–1856) has been seen by the Czech public as a 'national martyr' (a view not entirely upheld by historical facts), as well as a symbol of courage, defiance and forthrightness. Similar qualities have been attributed to his fiction, a vivid and humorous reflection of the state of affairs in the culture and politics of his time. However, Havlíček's poems and epigrams were created in the trying circumstances of Metternich's Austria, during the revolutionary years of 1848 and 1849 and subsequent years of social depression. Throughout this period his publishing possibilities were limited to the demands of censorship, at risk of losing his literary existence. He wrote his best-known poems while detained in Brixen, with no hope of publication. During his lifetime he was unable to publish a single book of his own fiction, and for years after his death his works were known primarily through unauthorized copies. The first posthumous comprehensive editions of his writings (esp. Zelený 1870, Tůma 1886, Quis 1889 and 1906) were similarly limited by the political conditions of the Austro-Hungarian monarchy. At the same time, however, they aimed at presenting an idealized image of the national poet by modifying and redacting the original texts. This study follows the situation outlined here from a textological perspective. In the first part, it notes the uncertain boundaries of Havlíček's works in terms of textual units, author attribution and delimitation of genre. In the second part, it presents examples of censorship and self-censorship. In the third part, it deals with changes to Havlíček's texts after the author's death, mainly due to inaccurate copies and editorial interventions (e.g. the removal and concealment of taboo words). It is this aspect of publishing practice in the second half of the 19th century that results in a particularly problematic, flat and banal image of Havlíček's work. The study is accompanied by analysis of several specific textual problems that remain unresolved.

KLÍČOVÁ SLOVA / KEYWORDS

Karel Havlíček Borovský; textologie; ediční praxe; fragmenty; varianty; cenzura; tabu / Karel Havlíček Borovský; textology; editorial practice; fragments; variants; censorship; taboo.

DOI

https://doi.org/10.14712/23366680.2019.1.5

* Text vznikl v rámci Programu institucionální podpory vědy pěstované na Univerzitě Karlově Progres (Q12 Literatura a performativita).

OPEN ACCESS

Jaká to neprozřetelnost referenta […], *takovou věc veřejně do tisku dáti a slečinky strašiti duchem.* […] *Ostatně jsme toho ducha nikde neviděli — nebyl-li to ten pan referent k posledku sám* […].

Karel Havlíček: Beseda na Žofíně dne 28. října (*Pražské noviny* 5. 11. 1846, s. 359)

Karel Havlíček Borovský (1821–1856) působil jako spisovatel a publicista veřejně vlastně pouhých osm roků, od léta roku 1843 do léta 1851, ale s ohlasem tak značným, že již během svého života se začal proměňovat v legendu a v symbol.[1] Předčasná smrt a teatrální inscenace pohřbu mytický rozměr jeho osudu ještě umocnily. Celé následující století pak bylo prostoupeno úsilím o konstituování a upevnění havlíčkovského kultu, jež zejména ve výročních letech nabývalo charakteru kampaně.[2] Vyvrcholením těchto snah se stalo pojmenování hned dvou obcí Havlíčkovým jménem, v roce 1945 Německého Brodu a o čtyři roky později i spisovatelovy rodné Borové. Takové pocty se nedostalo žádnému jinému českému umělci.

Z kultické úcty, která byla Havlíčkovi celé století po smrti prokazována, vyrůstaly různě (často zcela protichůdně) politicky a kulturně motivované pokusy přivlastnit si jeho osobnost a dílo. Jejich přirozenou součástí bylo potlačování či naopak zvýrazňování jednotlivých aspektů spisovatelovy biografie a jeho veřejného, především novinářského působení.[3] Jestliže Havlíčkova beletrie se vůči podobným výkladům a manipulacím jevila naopak jako relativně imunní, lze to přičíst skutečnosti, že boje o její podobu probíhaly hlouběji, než tomu bylo v případě spisovatelovy biografie a publicistiky — odehrávaly se hlouběji v čase (již za Havlíčkova života a v prvních desetiletích po jeho smrti) i hlouběji v textech samotných (formou úprav a oprav, výběrem variant atd.).[4] Rezultátem těchto polemik se stalo definitivní vydání *Spisů Karla Havlíčka* I (*Básně*, 1906) a II (*Beletrie*, 1907), připravené Ladislavem Quisem. Pozdější editoři (především Novotný a Bělič) se nepokoušeli Quisem nastolený konsenzus zpo-

1 Počátkem roku 1853 se např. na Moravě prodávaly dýmky, jejichž hlavička byla ozdobena Havlíčkovou podobiznou (srov. Kazbunda 2013, III, s. 73).

2 Např. jen v roce 1921 vyšlo nejméně 17 knižních publikací, které se monograficky věnovaly Havlíčkově osobnosti nebo dílu.

3 Stručně a přehledně k tomu Alexandr Stich: Novinář Karel Havlíček očima následujících generací a očima dneška (Stich 1996, s. 46–65). Pozdním příkladem jednostranného, politicky motivovaného výkladu Havlíčkovy osobnosti a díla je např. studie Bohumila Doležala *Karel Havlíček. Portrét novináře* (2013). — Musíme však připomenout, že těmto ideologizujícím (dez-)interpretacím autorův publicistický styl sám nahrával: Havlíček své úsudky formuloval záměrně vyhraněně, charakterizovala je i dobově nezvyklá míra posměšné nebo denunciační kritičnosti; na druhé straně ale své postoje pod tlakem času a měnících se událostí pozměňoval nebo i zcela proměňoval (srov. např. vývoj jeho vztahu k Rusku). A výpověď o jeho názorech relativizuje i persvazivní zaměření, které je v jeho publicistické tvorbě realizováno s celou škálou akcentů, od prosté edukace po zjevnou agitaci.

4 Obecně platí, že zatímco vykladači Havlíčkovy publicistiky obvykle hledali „co vybrat" na podporu svých politizujících výkladů, editoři beletrie řešili spíše otázku „co vynechat", aby nenarušili idealizovaný obraz básníka.

OPEN ACCESS

chybnit, jejich aktualizace Havlíčkova odkazu vycházely jen z nového kompozičního uspořádání, případně z doplňků, které celkový obraz díla podstatněji nenarušovaly. Neochotu vracet se do komplikovaného času, v němž se tento obraz utvářel, demonstrovali i tím, že své edice neopatřili ani konvenčním kritickým aparátem — v žádném z dosavadních vydání Havlíčkova díla tak nenajdeme např. přesné určení všech výchozích textů a rovněž editorské poznámky a vysvětlivky mají spíše formát náhodných glos.[5] Novější edice (např. Korejčíkova, Otrubova, Stichova) pak přinesly už jen dílčí jazykové úpravy a modernizace. Mezeru zcela nezaplnilo ani loňské vydání v České knižnici, které považujeme pouze za první krok směrem ke kritickému vydání Havlíčkovy beletrie. Touto studií chceme především připomenout, že dosavadní obraz Havlíčkova díla není nezpochybnitelný, poukázat na jeho problematická místa a pokusit se zformulovat otázky, s nimiž se budou muset budoucí editoři nutně vyrovnávat.

I. FRAGMENTY A VARIANTY

Karel Havlíček zemřel jako mladý muž, navíc v posledních pěti letech života mu bylo znemožněno publikovat (své poslední beletristické texty vydal ještě před dovršením třicátého roku). To je fatální konstelace pro autora tak intenzivně orientovaného k představě „budoucnosti", pro spisovatele, jehož poznámky a dopisy jsou plné životních i literárních projektů a plánů, sestavovaných s pečlivostí mnohdy přesahující péči věnovanou záležitostem aktuálním a skutečně realizovaným.[6] V této perspektivě se jako torzo či fragment jeví nejen Havlíčkův život, ale i celek jeho díla.

Fragmenty ostatně Havlíčkovo dílo ohraničují: bez ukončení zůstala nejen jeho poslední velká báseň *Křest svatého Vladimíra*, ale i vůbec první literární projekt, který se pokusil realizovat, *Obrazy z Rus*. Právě na příkladu *Obrazů* lze vzhledem k množství dochovaných rukopisných materiálů takřka krok za krokem sledovat cestu „od náčrtu ke knize" a současně demonstrovat stálé napětí mezi záměrem a jeho uskutečněním v rámci autorovy tvorby. Ruskou hranici mladý spisovatel překročil 10. ledna 1843 a od počátku svou cestu promyšleně dokumentoval. Poznámky nadepsané *Memorial mé cesty od hranice do Moskvy* i tužkou psané *Popsání veškerých švand, které jsem měl se židy ukrajinskými* svědčí o snaze uchovat v paměti především zábavné příhody a osobní reflexe. Během pobytu v Moskvě si pak Havlíček podobné postřehy poznamenával na malé lístky obdélníkového formátu. Jen část z nich poté využil v *Obrazech z Rus* a zdaleka ne všechny byly později publikovány.[7] V jeho pozůstalosti se však zachovaly

5 Např. Miloslav Novotný odmítl potenciální poukazy na neúplnost své edice s vysvětlením, že „textologický a věcný výklad o každém Havlíčkovu čtyřverší by dnes zaujal už jistě půl stránky" (Havlíček 1938, s. 349).

6 Jestliže o nejednom Havlíčkově romantickém předchůdci lze prohlásit, že „žil v minulosti", v historických fantaziích, Havlíček doslova „žije v budoucnosti"; ta je jediným úběžníkem jeho uvažování.

7 V *Obrazech z Rus* původní nápady většinou dál nerozvíjel, usiloval spíše o pregnantnost vyjádření. Např. úvaha na zvláštním lístku nadepsaná *Rozjímání* („Kolik kapounů muselo ztratit okrášlení ocasů svých, aby se mohla okrásiti hlava jediného ruského oficíra") je

OPEN ACCESS

i rozsáhlejší poznámky, např. *Pořádek balaganů* [jarmarečních stanů] *pod Novinskem na Svetuju 1844*, který v *Obrazech* využil v črtě *Gulaňje*. Snad nejznámější scéna celých *Obrazů* (Havlíček při návštěvě lidové slavnosti narazí před stanem na dav křižujících se mužiků a zvědavě vstoupí, protože doufá spatřit nějaký svatý obraz; uvidí ale jen kabak [výčep], lejty [sudy] s kořalkou a množství opilců, kteří se podle zvyku po každém napití přežehnávají) je v tištěné verzi situována do Sokolniků; její rukopisný náčrt ale již azbukou psaným titulem (*Гулянье в Марьиной Рощи 1844*)[8] odkazuje k slavnosti v Marinoj Rošči, která se konala o několik týdnů později než akce v Sokolnikách. Konečně pak jsou v autorově pozůstalosti obsaženy i stručné synopse (*Myšlenky k izvoštíkům*) a dvě podrobné osnovy, na jejichž základě hodlal Havlíček zpracovat celou svou ruskou zkušenost: *Prozatimní zápiska znamenit*[*ostí*] *v Moskvě* (19 částí) a *Věci, o kterých pojednám* (21, resp. 35 námětů, pokud považujeme i poznámky na rubu lístku za samostatné oddíly). Prostým srovnáním plánovaných oddílů či črt (Havlíček 2018, s. 419–420) s obsahem *Obrazů* dojdeme k závěru, že ve výsledku realizoval sotva polovinu svých námětů — bez ohledu na to, jestli nezvěstné pojednání *Klasifikace všech čepic*, které avizoval v dopise K. V. Zapovi (*Korespondence* II, 2018, s. 138), opravdu napsal, či nikoli. *Obrazy z Rus* jsou tedy skutečně jen fragmentem, pozůstatkem podstatně rozsáhlejšího a komplexnějšího záměru.

Ale lze jim vlastně přiznat alespoň status fragmentu? Prózy, které byly do různých vydání *Obrazů* zařazovány, vyšly za Havlíčkova života přece pouze časopisecky: celkem se jedná o sedm textů, jež byly publikovány v pěti různých časopisech (*První zkouška z československého jazyka* roku 1843 v *Květech*, *Svátek pravoslavnosti*, *Gulaňje* a *Kupečestvo* 1845 v *České včele*, *Cizozemci v Rusích* 1846 v *Muzejníku*, *Neobyčejný katechismus* 1849 v *Národních novinách* a *Rusové* roku 1850 ve *Slovanu*). A můžeme opravdu články, které vycházely v průběhu osmi let v periodikách s různou redakční praxí[9] a které se podstatně liší jazykově i žánrově,[10] považovat za součást jednoho celku? Na

v *Obrazech z Rus* transformována ve zmínku o důstojnících, „jejichž hrdé hlavy ozdobeny jsou na outraty kapouních ocasů“ (Havlíček 2018, s. 42).

8 Jedná se vlastně o nesouvislé, interpunkčně nečleněné a obtížně čitelné poznámky. Uvádíme z nich úryvky, které máme za textově nepochybné: „Kabak. […] Zelené veliké lejty zrovna jako v požáru. Mám v důmnění, že jsou to ty samé. Stojí na kolách (lafety) jako baterie. […] Křížujíce se, jako by se kláněli bohu. Uviděl ve své fantazii jet požárnou komandu s kořalkou atd. Porovnat požárné komando s pitím, které přemáhá a zápasí s mocnějším živlem, zůřivostí ohně a žízní pravoslavného ruského národu. Poražení duchem. […] Nová stránka ruského charakteru: družnost. Raněni z bojiště se vracujíce, drží se tři aspoň v hromadě, že neupadnou tak snadně, poněvadž se může myslit, že nebude taková náhoda, aby všechny klopýtli najednou atd. Němec ale jeden sám, zato také hned upadl. Urá! Vivat car Mikuláš, první vinopal v celém světě! Vivant jeho spolutovaryši vinopalové, obřezanci i neobřezanci!! Urá! Urá! Tak jsem se tam rozdráždil, že jsem v entuziasmu […] běžel ke kotlu udělat kříž atd. […] Jak jsem šel za třemi a pozoroval jejich historii, kolik překotili atd. atd., až padli na *mať sirou zemlju* […].“ Tato rozverná verze byla v *Obrazech* využita jen zčásti, Havlíček se k ní však vrátil alespoň burleskně aforistickým záznamem na lístku (srov. Havlíček 2018, s. 320).

9 Pouze poslední dva texty vyšly v časopisech aktuálně redigovaných Havlíčkem.

10 *První zkouška* je pouhý školský referát, další tři stati odpovídají žánru cestopisného obrázku či črty, *Cizozemci v Rusích* jsou ale pokusem o odborný text (autor sám sebe napomíná

OPEN ACCESS

jakém základě? Název *Obrazy z Rus* se objevil pouze jako předtitul v obou pokračováních *Svátku pravoslavnosti*. Další dvě stati ze *Včely* (*Gulaňje* a *Kupečestvo*) nesly v úvodním ze sedmi, respektive pěti pokračování podtitul *Z obrazů ruských H. Borovského*, konečně *Neobyčejný katechismus* byl opatřen předtitulem *Obrazy ruské od H. Borovského*. Zbývající tři texty příslušnost k nějakému celku vůbec nezmiňovaly. Do souboru je poprvé sestavil až pořadatel Havlíčkových *Sebraných spisů* Václav Zelený (1870, pouze čtyři stati: *Svátek pravoslavnosti*, *Gulaňje*, *Kupečestvo* a *Cizozemci v Rusích*). Zdeněk Tobolka ve Světové knihovně pak jako první vydal všech sedm článků s ruskou tematikou společně a navíc do své edice (*Obrazy z Rus*, 1904) poprvé zařadil i rukopisné zlomky *Perekladanaja* a *Izvoščik*. Další editoři (F. V. Krejčí [1906], Ladislav Quis [1907]) však akceptovali jen prvních pět statí a oba fragmenty. V této podobě vycházely *Obrazy* nejčastěji, ale např. Miloslav Novotný otiskl v *Cestě na Rus* (1947) pouze čtyři časově první stati a novější souborná vydání (srov. Havlíček 1986, 2018) obsahují článků šest (z Tobolkovy edice vynechávají *Neobyčejný katechismus*).[11] Rozdílná praxe panuje i ohledně zařazování obou zlomků, navíc mnozí editoři zahrnuli do svých vydání také výbory nebo ukázky Havlíčkových dopisů z Ruska (již Zelený v první edici *Obrazů* [1870], dále např. Novotný [1947], Bělič [1953], Korejčík [1986]).

Soubor *Obrazů z Rus* tedy z hlediska kompozice není výtvorem Havlíčkovým. Je dílem vydavatelů, jen vágně ohraničeným konstruktem, který umožňuje uspořádáním, rozsahem a řazením potlačit nebo zvýraznit (požadované) politické postoje: uvedením *První zkoušky* např. editor akcentuje ideu slovanské vzájemnosti, *Neobyčejný katechismus* podtrhuje Havlíčkův kritický vztah k carskému režimu, článek *Rusové* zase přátelský obdiv k ruskému národu. Jednotlivá vydání souboru tak lze téměř vždy vinit z účelovosti a z manipulativního záměru. Představa ediční eliminace *Obrazů* jako celku vlastně umělého je však dnes již vzhledem k jejich „sociálnímu fungování" (srov. Kosák — Flaišman 2018, s. 65–67), k jejich historickému významu pro ideové vyzrávání české společnosti absurdní. Mají-li ale být v budoucnu vydávány tak, aby se edice vyhnula obviněním z arbitrérnosti nebo naopak z voluntarismu, nabízejí se (podle charakteru a určení konkrétní edice) zřejmě jen dvě korektní cesty:

a) vydávat jako *Obrazy z Rus* pouze jejich nezpochybnitelné „jádro", tři ústřední črty (*Svátek pravoslavnosti*, *Gulaňje*, *Kupečestvo*), které spojuje rok a místo časopiseckého vydání, neliší se podstatně žánrově a odrážejí Havlíčkovu ruskou zkušenost relativně bezprostředně; kromě toho jsou i jedinými, k nimž máme k dispozici kompletní rukopisy;

a kaje se, když sklouzne k zábavnějšímu podání: „Ó, lehkomyslná beletristiko, kam jsi mne a skrze mne i vysoce vážené čtenárstvo zavedla! Takové šprýmy ve vědeckém časopise! […] Však se to již vícekrát nestane." [Havlíček 2018, s. 99]), *Neobyčejný katechismus* (otištěný pod čarou jako fejeton) je pouhé exemplum, dokládající absurdnost ruského samoděržaví, článek *Rusové* má ráz politologicky či sociologicky zaměřeného eseje. Jen tři ústřední stati (*Svátek pravoslavnosti*, *Gulaňje*, *Kupečestvo*) lze tedy bez pochybností považovat za texty beletristické.

11 Podle Jiřího Korejčíka, editora prvního svazku, z důvodu žánrové nekoherence (srov. Havlíček 1986, I, s. 564), ve druhém případě vzhledem ke kompozičnímu rámci vydání (srov. Havlíček 2018, s. 405).

OPEN ACCESS

b) vydávat společně všech sedm Havlíčkových statí s ruskou tematikou (vlastně podle Tobolkovy edice), přičemž komentář by obsáhl i všechny existující náčrty a rozvrhy (tj. nejen ideově indiferentní a výrazově uhlazené zlomky *Perekladnaja* a *Izvoščik*).

Havlíček ovšem nevydal za svého života samostatně žádnou část svého beletristického díla, a tak se před problémem fragmentární existence celku ocitáme znovu a znovu. V případě epigramů vydání alespoň zvažoval a několikrát se je pokoušel seřadit a uspořádat, příp. i očíslovat.[12] Mezi těmito rukopisnými soubory (někdy i nadepsanými, např. *Rozličné vlastenecké, nábožné, učené a jiné epigramy* [33 čísel], *Nezdvořilé epigramy* [46 čísel]) vyniká rozsahem (86 čísel), přehledností a promyšleností sešit s titulem *Epigramy 1845*, opatřený veršovaným incipitem, „poklonou cenzuře" a rozdělený do pěti známých oddílů (*Církvi*, *Králi*, *Vlasti*, *Múzám*, *Světu*). Většina editorů převzala právě toto systematické tematické členění a i zbývající epigramy (tj. Havlíčkem do souboru nezařazené nebo vzniklé později) seskupila podle něho (Quis [1906], Bělič [1950]), anebo chronologicky (Korejčík [1986]). Miloslav Novotný (srov. Havlíček 1938, s. 349) však připomněl, že básník soubor z roku 1845 nepovažoval za definitivní, neboť ho dál přeskupoval (cyklus *Breviář jezuitský* v *Šotku*), a pokusil se všechny epigramy seřadit pouze podle chronologického hlediska. Dostal se ale rovněž do potíží, protože u řady čísel nelze datum vzniku stanovit, a navíc samozřejmě zcela popřel sémantický rozměr původní Havlíčkovy kompozice.[13] Prakticky tedy pouze demonstroval, že ediční řešení, která kombinují tematické a časové hledisko, jsou přes svou konfuznost stále relativně nejvhodnějším způsobem, jak Havlíčkovy epigramy uspořádat.

Uvažujeme-li o celku (či o jednotlivých celcích) Havlíčkova díla jako o fragmentu, nesmíme opominout, že se skládá i z dílčích fragmentů konkrétních textů. Torzem zůstaly obě jeho nejrozsáhlejší básně (*První generální schůzka Českého národního muzeum*, *Křest svatého Vladimíra*),[14] několik pokusů dramatických (*Sokové*) i řada veršových rozběhů z různých období, které v souborných vydáních obvykle vytvářejí samostatný oddíl. Specifický problém pak představují Havlíčkovy rukopisné poznámky psané na samostatných lístcích, které žánrově sahají od promyšlených aforismů, charakterových črt a mikropříběhů přes cestopisné postřehy, komentáře a situační anekdoty až ke zcela banálním poznámkám či slovním hříčkám. Havlíček si tímto způsobem začal zaznamenávat myšlenky již v Rusku a u této praxe pak setrval, snad i s ohledem na možné policejní prohlídky, celý život.[15] Některé náměty pak zužitkoval

12 Zejm. přílohy dopisů z Ruska (srov. Quisův výklad in *Korespondence* 1903, s. 157–159).

13 Nevzal v úvahu, že v koncepci rukopisného souboru *Epigramy 1845* nebyl Havlíček nijak omezován, při pořádání pozdějších celků však musel brát ohledy na cenzuru, později na možnost zákazu časopisu.

14 V případě *Křtu* se dochoval rukopisný plán závěrečných strof, dokládající alespoň záměr báseň dokončit (srov. např. Omelčenko 1933, s. 19; Havlíček 1938, s. 331, 342).

15 „Já vůbec zapisuju všechno na cedulky, každé dátum zvlášť, abych to mohl pořádat, jak mi napadne. Tedy jsou všechny mé moudrosti tuze pohyblivy a dají se rozesílat jako apoštolové" (z dopisu K. V. Zapovi, 28. 1. 1844, *Korespondence* II, 2018, s. 138).

OPEN ACCESS

ve svých epigramech,[16] případně v *Obrazech z Rus* a jiných prózách. Dosavadní editoři a vykladači s lístky zacházeli různě: často je zcela pominuli, někdy ale z vybraných textů pietně složili celý oddíl v rámci Havlíčkových spisů (*Drobné myšlenky* [Tůma 1886], *Aforismy a rozličné poznámky* [Quis 1907], *Aforismy* [Korejčík 1986]), jindy jimi bohatě dokladovali své výklady díla (Řepková 1971) nebo je využili pro ozvláštnění havlíčkovské antologie (Korejčík a Stich, in Havlíček 1990).

Asi polovina těchto lístků však zůstala dodnes neotištěna, a to z různých příčin:

a) pro banálnost nebo neliterárnost námětu;
b) pro jeho společenskou nepřijatelnost (vulgarismy a jiné tabuizované výrazy, erotické nebo antisemitské téma);
c) pro nečitelnost, nesrozumitelnost nebo obsahovou nekoherentnost.[17]

Tyto důvody mají ovšem jen relativní platnost, proměňují se s dobovými estetickými a etickými normami. Pro potenciálního vydavatele se tak jako limitní jeví spíše skutečnost, kterou už před více než sto lety pregnantně popsal Ladislav Quis, totiž že „[…] po smrti Havlíčkově cedulky ty byly rozneseny po celých Čechách" (Havlíček 1907, s. 236). Od té doby situace samozřejmě ještě postoupila: některé lístky s Havlíčkovými zápisky jsou nezvěstné a editoři se musejí spoléhat na fotokopie nebo starší otisky (srov. Havlíček 2018, s. 503). Evidence a přepis těchto drobných rukopisných záznamů se tak dnes jeví jako úkol v práci s Havlíčkovou pozůstalostí snad nejnaléhavější. Nejedná se totiž zdaleka jen o marginálie a fragmentární útržky. Mnohé zápisky mají váhu samostatných úvah či obrazů, odvahou a přímostí překonávajících nejoriginálnější ze známějších spisovatelových textů. A jejich umělecký a myšlenkový dosah může docenit teprve naše doba.

Fragmentárnost části Havlíčkovy pozůstalosti ediční práci samozřejmě problematizuje, ale takřka stejnou komplikaci představuje situace opačná, tj. množství dochovaných variant některých jeho textů, zejména veršovaných. Jen výjimečně je totiž lze sestavit v souvislou řadu dokumentující postupný vznik básně, jako v případě po léta vznikající *Dumky na Batelovském vrchu*.[18] Daleko běžnější, především v případě

16 Srov. např. lístek s textem „Muzeum nestavět na nábřeží, aby ho povodeň nezanesla do Němec, ale na hoře, aby naň vál severní vítr a sílil ho" a známý epigram *Ost und West*. V něm Havlíček tento svůj nápad vložil do úst „rytíře sv. Vladimíra", tedy Václava Hanky.

17 Všechny tři důvody reprezentuje např. následující, dosud netištěný lístek: „Obdivuje básník velikost předků a maličkost nynějších, přejde ku kalhotám a poklopci faráře X. Diví se mu a apostrofuje: od knoflíku k druhému byl kus cesty. Přirovnává k spadacímu mostu v starých rytířských hradech, který […] Neměl jsem nikdy příležitost vidět ho otevřený, abych ho mohl přehlídnout, a protože jsem se ani nemohl zeptat jediné osoby, o které jistě vím, že viděla, musím opět zatřepat fantazií: prosím vás tedy pomysliti si… most spuštěný právě, aby vyskočili na nepřítele ležícího pod hradem." Podobně jiný, ještě pregnantnější lístek: „Knihovna. Kni. K. ní. Hovna."

18 Nejstarší, ještě netitulovaný náčrt básně tvoří pouhých devět veršů (dva z nich škrtnuté) a výčet motivů k dalšímu rozvíjení námětu. Na rubu je lístek datován „V Batelově na Moravě, 1841, srpen". Následující rukopis má již definitivních pět strof, přičemž první a poslední parafrázují verše původního náčrtu. Do místa mezi nimi jsou tužkou vepsány tři strofy nové, částečně využívající po straně poznamenaných rýmových dvojic. Také zde je

OPEN ACCESS

epigramů, je situace, kdy máme k dispozici dva nebo tři, někdy i čtyři[19] blíže neurčené Havlíčkovy autografy (a někdy i stejný počet neautorských opisů). Editorský výběr varianty pak nutně probíhá se značnou libovůlí. Chronologické hledisko při něm uplatnit nelze, neboť k rukopisům epigramů si Havlíček datum vzniku běžně nepoznamenával a jejich časové pořadí tedy nelze bezpečně stanovit. Novotný ho ve své chronologii (Havlíček 1938, s. 348–365) pracně, cestou komparací a spekulací vyvozoval z odkazů a poznámek v Havlíčkově korespondenci, příp. se opřel o data uváděná v nespolehlivých souborech opisů (*Duch Havlíčkův*).[20] Považujeme za uvěřitelné, ale naprosto ne za ověřitelné, že např. 15. března 1844 napsal Havlíček hned 10 známých epigramů nebo že během čtyř dnů (23.–26. února 1844) jich vytvořil 24.

Pokud jde o jeho ostatní básnické výtvory, ani tady mnohdy nemáme o době vzniku jistotu — a to navzdory někdy až přepjaté Havlíčkově snaze okolnosti geneze svých veršů zachovat. Platí to zejména o básních nejpopulárnějších. Např. parodická *Citlivá večerní à la Picek* vznikla podle Novotného někdy v letech 1846–1847 (domníváme se, že motivací mohlo být souborné vydání Pickových *Písní* v roce 1847). Pro tuto dataci svědčí i dochovaný rukopis, psaný ještě starším pravopisem (*au*, *w* m. *ou*, *v*), který Havlíček používal až do května 1850.[21] Podle vzpomínky P. M. Veselského však spisovatel báseň improvizoval teprve v září 1850 na posvícenské oslavě v Libenicích (Veselský 1889, s. 21–22). A Vítězslav Hálek zachoval anekdotické svědectví, že verš „Hájek jako mlíčko kvetl" napsal Havlíček ještě později, na oslavu tehdy oblíbeného, ale již bělovlasého měšťana Hájka (Hálek 1868, s. 238). V následujících letech navíc na motivy básně vznikla oblíbená jarmareční *Píseň zamilovaných*, Havlíčkovi rovněž přisuzovaná a populární zvlášť v šedesátých letech, kdy ji písničkář František Hais rozšířil o další verše („Spi, Havlíčku, v svém hrobečku […]"; později i jako samostatný nedatovaný tisk s názvem *Hrobka Havlíčkova*).[22] Také např. rozsáhlá báseň *První gene-*

na rubu poznámka ke vzniku básně: „Začato na Batelovské hoře při západu slunce v srpnu 1841, když jsem tam myslil o kázání." Třetí dochovaný rukopis (poprvé s názvem: „Dumka při západu slunce") se textově liší od poslední, čtvrté verze již jen v jediném slově („se zdí padá" m. „se zdí letí"). Tato konečná verze je opatřena definitivním titulem a poznámkou „Dokončil na Veliký pátek, v Moskvě 1844, Borovský". Pak už do textu zasáhl pouze pět let po Havlíčkově smrti editor prvního tištěného vydání v *Obrazech života* (1861), když úvodní verš poslední strofy opravil tak, aby byl zřejmý agens děje básně, od prvního náčrtu značně rozšířené („Umírá slunéčko, umírá" m. „Umírá, umírá, umírá").

19 Týká se epigramů *Geografický*, *Krakowiaki*, *Meč a kalich*, *Nápis na sochu Karla IV.*, *Oberstlandesamtsprojekt*, *Oznámení*, *Politický*, *Popsání ruských národních obyčejů a slavností*, *Ruská konstitucí*, *Verba docent, exempla trahunt* a *Z historie literatury české*.

20 Srov. Quisovu rukopisnou poznámku na patitulu *Ducha Havlíčkova* u příležitosti věnování souboru Českému muzeu (1897): „[…] má tento opis též mnohá, často do očí bijící, nesprávná data."

21 Proměny básníkova rukopisného úzu přehledně shrnul Quis (in Havlíček 1907, s. 79). Ke zmíněnému rukopisu je však přičleněn nový verš, respektující již skladnou reformu („Větřík foukal, listím houpal"), a na jeho rubu se dokonce zachoval první náčrt *Tyrolských elegií*.

22 Domněnka, že původním Havlíčkovým výtvorem byla právě *Píseň zamilovaných*, kterou pak transformoval v satirickou *Citlivou večerní* (Homolka 1912, s. 409), nemá v dochovaných rukopisech žádnou oporu. Proměny textu probíhaly právě naopak: původní Havlíč-

OPEN ACCESS

rální schůzka… bývá vydávána podle nedatovaného otisku,[23] a dokonce i *Duch Havlíčkův*, nejobsáhlejší soubor opisů Havlíčkových básní a textové východisko pro řadu jeho epigramů, je jen rámcově datován do „raných šedesátých let", nejspíš ale až do roku 1864 nebo 1865 (srov. Quisovu poznámku na frontispisu sbírky). Časové údaje tedy neposkytují spolehlivou orientaci a sotva mohou být oporou pokusům o uspořádání Havlíčkova díla.

Na nejisté pole vstupujeme ale už při pokusech o elementární žánrové roztřídění Havlíčkových textů. Problémy s prózami (*Obrazy z Rus*) jsme zmínili výše, a pokud jde o poezii? Např. známý *Jehelníček Ludmily Češky* zařadil Novotný (1938) mezi „básně", stejně postupuje i vydání z roku 2018, ale Quis (1906) a Bělič (1950) ho přiřadili k „epigramům", dokonce jako samostatný oddíl. Obojí řešení lze přitom podpořit racionální argumentací: tento cyklus dvojverší vznikl jako ironická nápodoba sentimentální *Kytky* od Ivana Čecha (J. B. Pichla; srov. Pichl 1843, s. 229) — lze ho tedy připojit k jiným Havlíčkovým parodickým básnickým textům ze čtyřicátých let (*Tys bratr náš!*, *Citlivá večerní*). Jednotlivá časoměrná dvojverší však formátem odpovídají klasickým epigramům na známé osobnosti — tj. útvaru v české literatuře čtyřicátých let už etablovanému a oblíbenému. A v příkladech bychom mohli pokračovat: žádné z dosavadních souborných vydání např. nezmiňuje, že text básně *Česká hlava* (asi z roku 1844) otiskl Havlíček (bez titulu) v článku *Slovan se loučí s Vídeňským deníkem* (Havlíček 1851, s. 213). Zařazení pateticky vzdorné básně mezi „epigramy" je přitom zdůvodnitelné právě jen tímto kontextem, exponovaným umístěním básně v pointovaném závěru stati. I pokud jde o žánrovou delimitaci Havlíčkových textů, je tedy mnohdy rozhodující, jaké hledisko editor upřednostní — zda genetické, formální, nebo sémantické.

A konečně, nejistota panuje i ohledně autorství některých básní a próz Havlíčkovi přisuzovaných. Týká se především textů publikovaných v obou beletristických časopisech, které sám redigoval, v *České včele* (1846–1848) a *Šotku* (1849). Jejich jednotlivé ročníky přitom přinášejí z hlediska autorské atribuce odlišné problémy. V roce 1846, prvním roce svého redaktorského působení, podepisoval Havlíček příspěvky do *České včely* (dále ČV) převážně obvyklými zkratkami a pseudonymy (*H. B.*, *H. Borovský* apod.), případně se (např. v dopisech a polemikách) s humoristickým záměrem stylizoval do charakteristických dobových postav a postaviček.[24] Otázky vzbuzují pouze tři básně podepsané zkratkou *Sv. P.* (*Vyhnanec*, ČV 14. 4. 1846, č. 30, s. 117, *Zchásí a schází*, ČV 9. 6. 1846, č. 46, s. 184, *Tak se časy meňá*, ČV 10. 7. 1846, č. 55, s. 218), které Miloslav Novotný přisoudil Havlíčkovi zejména proto, že v pozůstalosti je zachován

kova parodie byla českou veřejností přijata „vážně" a akceptována právě ve svém naivně idylickém východisku. Další úpravy její sentimentální námětový rámec ještě posílily. Výsměšná, konkrétně zahrocená intelektuální satira se tak postupně proměnila ve všeobjímající, dojemně sladkobolnou píseň.

23 Quis ho spekulativně (na základě faktu, že jeho verše začínají minuskulemi) kladl do počátku šedesátých let (Havlíček 1906, s. 250).

24 Např. „měšťan kocourkovský" Tadyáš Kocourek, „měšťanský reprezentant" Václav Hromoslav Nemotora, „direktor" Šavel Sekira či amatérský filolog Jozef Pokorný „z Terezína"; pro podobnost titulu i pseudonymu s jinými Havlíčkovými texty se domníváme, že se skryl i pod jménem Cato Hloupětínský (báseň *Versus memoralies*, ČV 14. 7. 1846, č. 56, s. 224).

OPEN ACCESS

Havlíčkův autograf první z nich i s prováděnými autorskými opravami.[25] Již v tomto ročníku však najdeme také mnoho drobných prozaických příspěvků nepodepsaných, především v zábavných rubrikách (humoristický Med a vosk, satirické Žihadlo). Převažují mezi nimi parafráze dobových anekdot a zpráv z cizích časopisů, ale někdy jde i o původní žertovné vyprávění. V následujícím roce 1847, kdy byl časopis veden systematičtěji, byly otiskovány anonymně nejen téměř všechny příspěvky v uvedených rubrikách, ale i některé povídky. Většinu z nich zřejmě sepsal sám redaktor Havlíček,[26] byť asi obvykle s oporou v textu převzatém z německého tisku nebo ze souborů žertovných vyprávění, které si pečlivě excerpoval.[27] Jedná se doslova o desítky textů, hraničních nejen z perspektivy možnosti určení autorství, ale nejednoznačných i vzhledem k zařazení do sféry umělecké prózy či publicistiky. Protože pohyb na žánrovém pomezí je pro Havlíčkovu tvorbu charakteristický, otiskují z nich novější souborná vydání alespoň opatrné ukázky (srov. Havlíček 1986, 1990, 2018). Stejná praxe panovala ve *Včele* i v roce 1848;[28] Havlíčkovi je např. přisuzován *Dopis z královského svobodného města Šosovic* (*Včela* 15. 2. 1848, č. 13, s. 51) a o jeho autorství nepochybujeme ani v případě stylizovaného listu *Vašek píše šosovským* (*Včela* 31. 3. 1848, č. 26, s. 104; poslední číslo pod Havlíčkovou redakcí), který chápeme jako redaktorovo hořké rozloučení se čtenáři. V obou případech se však jedná o texty jen podmínečně beletristické. Také v *Šotku* byly Havlíčkovy příspěvky často stylizovány jako projevy jiných osob (*F. Dobrý*, *J. Pravdohlasný*), autor využíval pseudonymů (*Holofernes*, *Samuel*, *V. Jizerský* a zejm. *Šotek*, fiktivní redaktor časopisu),[29] zkratek (*H.*, *H. B.*, *H. Borovský*), publikoval pod značkou redakce i anonymně.

Atribuci Havlíčkových textů komplikují rovněž četné přejímky, odkazy a aluze. Tradovaný příklad prvních veršů *Tyrolských elegií* („Sviť, měsíčku, polehoučku / skrz ten hustý mrak […]“), inspirovaných verši balady *Hadrnice* J. J. Kaliny („Svěť, měsíčku polehoučku, / svěť mi po dráze […]), otištěné ve *Včele* 6. 9. 1848 (č. 72, s. 277), není

25 Srov. Havlíček 1938, s. 378; Novotného názor, že Havlíček s cílem skrýt své autorství záměrně použil anagramu zkratky *P. Sv.*, pod níž ve *Včele* publikoval Petr Světelský (Mužák), pozdější manžel Karoliny Světlé, však považujeme za spekulaci.

26 Využívají charakteristických postupů jeho prózy (nadsázky, „odborné“ nebo „reklamní“ stylizace, verifikace prostřednictvím konkrétního historického nebo místního určení) — srov. např. texty *Rotschild a student* (ČV 1847, č. 2, s. 7), *Nenadálé shledání* (ČV 1847, č. 26, s. 102), *Kořalka* (ČV 1847, č. 98, s. 391), *Výňatek z diplomatáře lásky* (zkr. -k; ČV 1847, č. 102, s. 407), *Znamenitý žrout* (ČV 1847, č. 104, s. 415).

27 Zejm. konvolut K. J. Webera *Demokritos oder Hinterlassene Papiere eines lachenden Philosophen* (1832–1840).

28 O Havlíčkově autorství některých příspěvků lze spekulovat i po dubnu, kdy redakci převzal Karel Sabina.

29 Ne vždy je jejich dešifrování nepochybné: *Lexikon české literatury* např. uvádí jako Havlíčkův pseudonym jméno Ferd[inand] Kopp (je podepsán pod „humoristickým čtením“ Naše ministerstvo a lid, *Šotek* 1849, č. 10, s. 37–38). Jedná se však o jméno novináře, který už v roce 1848 přispěl desítkou politických úvah a třemi básněmi do *Včely*, samostatně vydal brožuru *Die Ereignisse der Pfingstwoche des Jahres 1848 in Prag* (1848) a v lednu a únoru 1849 redigoval český deník *Svornost*, jenž se oddělil od německé *Concordie* (srov. Kopp 1849, s. 102). S Havlíčkem si dokonce dopisoval a i později, jako student medicíny ve Vídni, mu vyjadřoval podporu (srov. Kazbunda 2013, III, s. 305); zemřel v roce 1881.

OPEN ACCESS

zdaleka ojedinělý. Tak v Havlíčkově pozdní poezii nacházíme četné reminiscence na verše, které publikoval roku 1849 v satirických *Brejlích* jejich redaktor Bedřich Moser. Např. brixenský veršový fragment „V samotě kdy sedím a se soužím, / mlčením jen státu, církvi sloužím, / nevidím než krávy a kapucíny […]“ má zjevně původ v úvodních verších Moserovy básně *City obleženého redaktora* („V samotě tu sedím a se rmoutím, / politiku nemám více psát, / papír žmolím, slova v peře kroutím, / odkud žerty, odkud šprýmy brát? […]“), která vyšla v *Brejlích* 20. 5. 1849 (č. 25, s. 97). Nápadnou podobnost shledáváme i mezi Havlíčkovou netištěnou básní *Fiala* („Červená, bílá fiala, / kdes ji, má milá, trhala? […]“; podle opisu v *Duchu Havlíčkově* vznikla 6. 3. 1850) a básní *Světozor* („Červená, bílá růžičko, / kdepaks byla, má dušičko? […]; *Brejle* 22. 4. 1849, č. 19, s. 73). Korespondence tu však zjevně probíhala oběma směry: 6. 3. 1849 např. Havlíček v *Šotku* (č. 9, s. 34) otiskl svou parodickou báseň z roku 1843 *Tys bratr náš!* („Za dnů mladosti kdo radostné / již za děvčaty rád chodíš […]“) — a o měsíc později se v *Brejlích* objevila báseň *Kdo jest kavalír* („Za dnů mladosti kdo radostné / učením hlavu netrápíš […]“; *Brejle* 4. 4. 1849, č. 14, s. 53).[30] Domníváme se, že oba satirické časopisy, Havlíčkův *Šotek* a Moserovy *Brejle*, reagovaly na stejné společenské a politické podněty, rezonovaly v nich obdobné ideje a vzájemně se ovlivňovaly natolik, že pokusy o jednoznačné stanovení autorské provenience by někdy byly nejen spekulací, ale především umělým zásahem do prostředí, v němž se názory i texty formovaly nerozhraničeně, v živé vzájemnosti a permanentní komunikaci.[31]

Jiný příklad nejisté atribuce představují dva svazečky *Zpěvníku slovanského*, které vyšly na jaře roku 1848 ve Vídni. První (16 stran) obsahoval deset písní, druhý (24 stran) dvanáct písní.[32] Jako vydavatel je v obou uveden „Vojtěch“, jako autor v prvním svazku „Vašek“. Jedná se tedy o publikace anonymní, s výjimkou *Písně svobody*, pod níž je podepsán J. J. Kolár (II. sv., s. 16–19), a několika známých písní lidové nebo pololidové provenience ve II. sv.[33] Ve třech případech však šlo o populární texty Havlíčkovy (*Píseň o tom německém parlamentě* a *Loučení Čechů od německé říše* na začátku a na konci I. sv., *Blanická* jako čtvrté číslo II. sv.), byť aktualizované a upravené, a od počátku se tak spekulovalo o míře a rozsahu jeho autorství. Za tvůrce sborníku nebo alespoň některých jeho čísel ostatně považovalo Havlíčka i pražské policejní ředitelství (srov. Kazbunda 2013, I, s. 362). Tuto představu podporovala jak politická intence básní (devět z deseti písní prvního svazku je kritikou frankfurtského sněmu), tak jejich formát, rozvíjející náměty a nápěvy známých lidových písní. Naposledy se k ní

30 Obě básně jsou navíc parodiemi populární Čelakovského *Písně společní* z roku 1835 („Za dnů mladosti kdo radostné / modlám cizím se nekoříš […]“), podobně jako jsou básně *Fiala* (Havlíček) a *Světozor* (Moser) jen aktualizacemi lidové písně *Zármutek* (srov. K. J. Erben: *Písně národní v Čechách* I, s. 80).

31 Srov. báseň *Domov ruský*, kterou Quis na základě opisu v souboru *Duch Havlíčkův* zařadil do Havlíčkova díla jako text vzniklý v Brixenu (Havlíček 1906, s. 47); stejné verše však byly pod titulem *Sídlo absolutismu* otištěny již předtím v Moserových *Brejlích* (9. 5. 1849, č. 24, s. 93; viz též Novotný, in Havlíček 1938, s. 379).

32 Třetí svazek, avizovaný v závěru druhého na začátek června, už vydán nebyl.

33 Slovenská *Nad našou krajinou započalo svítať*, jihoslovanská *Pěsan za narodnu četu ilyrsku*, zlidovělá, původně Hankova, *Moravo, Moravo, Moravičko milá* a dvě strofy populární *Husitské*, jejíž text byl zřejmě rovněž Hankovým dílem.

OPEN ACCESS

přihlásil Václav Táborský, který Havlíčka označil za autora hned 17 básní ve sborníčích (Táborský 1927, s. 3–10), svou úvahu však nedokázal dostatečně argumentačně podpořit. Později byly uvedené básně do souborů Havlíčkovy poezie zařazovány nanejvýš jako dubia (Novotný, in Havlíček 1938, s. 297–309) a za původce *Zpěvníku* byli na základě svědectví J. V. Friče[34] označováni tehdejší vídeňští studenti Vojtěch Náprstek a Václav Tieftrunk (srov. *Letáky* 1948, s. 155), ačkoli některé písně („Hoj, vy páni s fráčkem […]", „Když jsi ty, Kurando, pán […]") byly dál tradovány jako „Havlíčkovy". Oba sborníky vnímáme především jako produkt specifické situace prvních týdnů po zrušení metternichovské cenzury, v nichž byly znejistěny konvence ve vztahu mezi autory a překotně publikovanými texty, a pokusy definitivně stanovit autora považujeme v této perspektivě za irelevantní. Pokud bychom se ale měli k něčemu spekulativně přiklonit, pak k představě, že pořadatelé tu prostě přejali nebo aktualizovali obecně známé a oblíbené písně, přičemž nelze vyloučit, že Havlíček byl autorem i vícerých z nich. Tak či onak situace jen ilustruje naši tezi o značně umělém a relativním ohraničení Havlíčkova díla.

Do souboru *Epigramy 1845* zařadil Havlíček také dva texty přeložené, a to s uvedením autora: *Ins Stammbuch Seiner Hochgeboren* (Friedrich von Logau) a *Učený epigram z ruštiny* (A. S. Puškin). Pouze Quis (1906) je mechanicky přeřadil do oddílu překladů, pozdější editoři vesměs respektovali jejich místo v rámci komponovaného celku. Podstatnější problém však představovalo šest desítek epigramů, které Havlíček v Brixenu přeložil z různých autorů (F. von Logau, J. Ch. F. Haug, celý cyklus Mickiewiczových parafrází veršů barokních mystiků apod.) a které byly v souboru opisů *Duch Havlíčkův* uvedeny jako jeho díla. Protože první editoři s tímto konvolutem pracovali jako s nepochybným pramenem, ocitly se některé překlady mezi vydávanými Havlíčkovými pracemi (hned patnáct např. v Tůmových *Vybraných spisech* I, 1886, stejný počet i v publikaci *Satirické črty a zbylé epigramy Karla Havlíčka Borovského*, 1889).[35] Teprve dodatečným dohledáváním autorů (především Quisovým) byly z celku básníkova díla eliminovány. Postupovalo se tedy v tomto směru značně nestandardně: cestou redukce prvotního, neodůvodněně velkorysého záběru. A samozřejmě bez záruky, že se skutečně podařilo odhalit vše, co nebylo původní.

Problémy odlišení vlastního díla a překladu dobře reprezentuje také posměšná antisemitská báseň *Astronomie polského žida*. Ta byla v *České včele* (13. 2. 1846, č. 13, s. 51) vydána anonymně, v tištěném obsahu ročníku je však uvedeno „z polštiny, od H. B.".[36]

34 „Vídeňští ti hoši zřídili si pak pod záštitou svobody tisku pravou pekárnu na nové politické písně, podkládajíce prostonárodním melodiím přiměřená, časová slova více méně zdařilá, jako např. ‚Dvě stě let jsem u vás sloužil […]'. Takových pak písniček dostávali jsme pak z Vídně až do máje skoro co týden alespoň půl tuctu — jenže jim v Praze nastal záhy nebezpečný konkurent v osobě Havlíčka Borovského, jenž měl podobných, ale daleko řídnějších, celou zásobu" (Frič 1891, s. 352; verše „Dvě stě let jsem u vás sloužil" jsou obsaženy hned ve druhé písni *Zpěvníku slovanského* I, s. 7–9).

35 Jako „Havlíčkovy" tak vešly do obecného povědomí i básně jiných autorů, např. Haugův epigram *Ženský jazyk*: „Mlčet ženská nedovede, / jest to proti zvyku. / Spíš bych věřil, že dovede / mluvit bez jazyku" (srov. Havlíček 1886, s. 349 a 1897, s. 184).

36 Ne tedy „přeložil" nebo „zčeštil", jako u jiných překladových příspěvků, ale předložkou, která označovala původního autora (např. „*Obrazy z okolí domažlického* od Boženy Němcové").

OPEN ACCESS

Ladislav Quis na tomto základě báseň zařadil do Havlíčkových *Sebraných spisů* (1906), Novotný ji převedl mezi překlady (1938), Bělič ji s chatrným odůvodněním, že „originál není znám", vyřadil úplně (srov. Havlíček 1950, s. 230). Formule použitá v obsahu přitom naznačuje, že Havlíček se tu nejspíš inspiroval cizím textem, snad lidové provenience (možná dokonce nezapsaným vyprávěním), ale že autorem veršů opravdu je. O sukcesivním vyřazení básně z celku díla tak, domníváme se, rozhodly opět především důvody ideové.

Exemplum I: Ustavení definitivního rámce Havlíčkova díla je stejně problematické jako nalezení bezpečných kritérií pro jeho roztřídění. Během let byly ze souboru autorových epigramů postupně eliminovány texty, u nichž je Havlíčkovo autorství nejisté (*Profesor a taneční mistr*, ČV 3. 4. 1846, č. 27, s. 108, *U hrobu ponocného*, ČV 20. 10. 1846, č. 84, s. 336), u nichž se žánrové zařazení jeví jako pochybné (*Valhala*, ČV 1846, č. 34, s. 136, *Průpověď z alkorán sedmašedesátníků*, *Šotek* 25. 2. 1849, č. 8, s. 31), případně o nichž platí obojí (*Jeszcze Polska niezginęla*, srov. Havlíček 1938, s. 362). Někdy však tento proces probíhal komplikovaněji. V roce 1938 např. Novotný nově zařadil do *Knihy veršů* dvouřádkový epigram *Hradištší jezoviti*. O dvanáct let později jej ale Bělič pro „vážné pochybnosti" o existenci textu v podobě epigramu odmítl (srov. Havlíček 1950, s. 200). V Korejčíkově a Stichově vydání Havlíčkova *Díla* (1986) se však epigram znovu objevil (*Hradištní jezoviti*: „Učíme zadarmo, / ale ne nadarmo."). Jediný, navíc obtížně čitelný podklad pro tento text se přitom nachází na konci stránky v zápisníku, do něhož si Havlíček tužkou zapisoval drobné postřehy během cesty z Ruska domů do Čech (1844). O epigram se tu ale v žádném případě nejedná — text není veršově členěn a také jeho podoba se liší od publikované verze: „NB. Hradišť. jezoviti. Učíme zdarma[o], ale ne nadarmo". Jde tedy vlastně jen o jeden z mnoha Havlíčkových zápisků, kterému se tu dostalo nečekaného žánrového „povýšení". Takový „epigram" lze ovšem považovat nanejvýš za projev tvůrčích schopností editora Miloslava Novotného, jeho následné tradování pak pouze za výraz editorské nedůslednosti.

II. CENZURA A AUTOCENZURA

Havlíčkův vztah k vlastním textům byl neromanticky věcný, zcela protichůdný máchovské enigmatičnosti. Varování z *Pouti krkonošské* („neb jak slova jenom vypustíte, nikdy víc mně neporozumíte") k němu nedoléhalo, anebo ho považoval za hlas minulosti. Jazyk chápal zvlášť v počátcích své tvorby utilitárně, viděl v něm především nástroj či zbraň k dosažení společenských cílů a proti dodatečným úpravám svých textů nijak neprotestoval.[37] S redaktorskými zásahy se přitom setkával vlastně

37 Srov. dopis K. V. Zapovi z 30. 4. 1844: „Strany pravopisu v těch mých překladech rád přijímám Váš usudek, ba prosím Vás ještě, byste vůbec tak dali tisknout, jako se vůbec píše, buď ou — au. […] Já si ale na těchto věcech pramálo zakládám. Pro mne by mohli jedni psát kyrilikou, jiní glagolitikou a jiní latinou po česky, já bych všechno četl" (*Korespondence* II, 2018, s. 190). I když lze tato slova chápat jen jako projev nejistoty překřikované mladickým furiantstvím, nelze si nevšimnout, že i později Havlíčkův vztah k jazyku postrádal rozměr pietní úcty, tak charakteristický pro jiné předbřeznové vlastence.

OPEN ACCESS

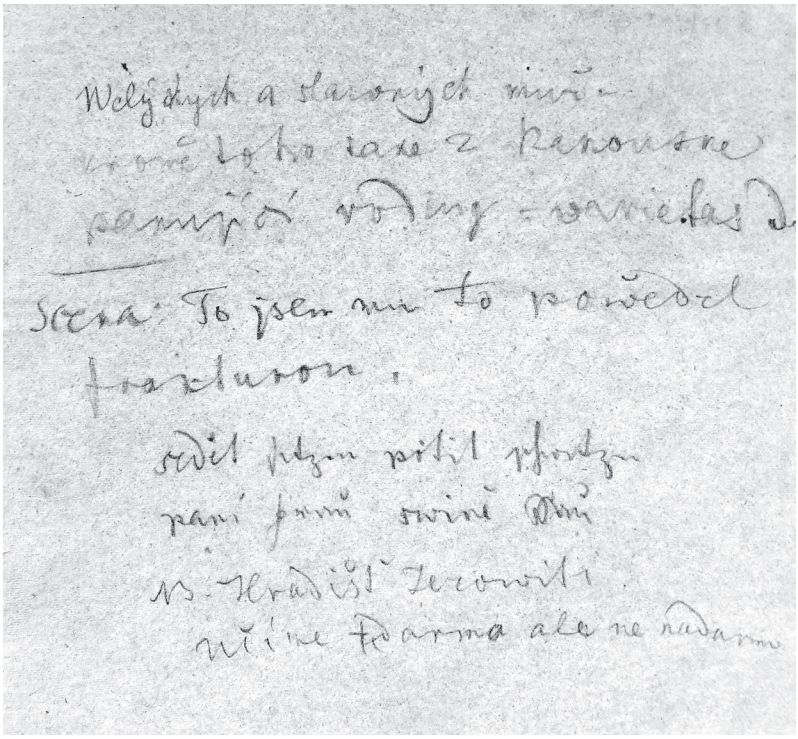

OBR. 1. Stránka zápisníku s textem „epigramu" *Hradištní jezoviti*.

permanentně, již od svého literárního debutu (*První zkouška z československého jazyka v Moskvě*, 1843).[38] Také časopisecké znění dalších tří *Obrazů z Rus* bylo podstatně oslabeno dodatečnými zásahy do rukopisů, přičemž dnes je už obtížné rozhodnout, byl-li jejich původcem sám autor, nebo redaktor *České včely* K. B. Štorch.[39] Po celou dobu svého novinářského působení v *Pražských novinách* se potom Havlíček musel potýkat s cenzurou (byť cenzorský dohled vykonával jeho laskavý přítel P. J. Šafařík; srov. Kazbunda 2013, I, s. 239–240 a dále, zejm. 278–296), pozdější texty, publikované v *Národních novinách* a *Slovanu*, měly za následek soustavnou perzekuci a policejní vyšetřování, v letech 1849 a 1851 dokonce mladého žurnalistu přivedly před porotní soud (obsáhle k tomu Kazbunda 2013, II). Příklad toho, jak pečlivě nad každým publikovaným textem Havlíček zvažoval požadavky cenzury, podává dochovaný rukopis (cizí

38 Havlíček sice zaregistroval, že jeho příspěvek „trochu v Praze vymiškovali" (K. V. Zapovi, 5. 11. 1843; *Korespondence* II, 2018, s. 83), ale vcelku převážila dojímavá „tatická" (tj. otcovská) radost z publikované prvotiny (srov. Havlíček 1864, s. 239).

39 Úplný výčet úprav a komentář k nim in Havlíček 2018, s. 403–418. Intence těchto zásahů je však zřetelná: směřují k oslabení proticarského a protiněmeckého ladění původního textu, a to jak prostřednictvím škrtů (celých útočně pointovaných scén), tak substituováním přímých pojmenování nepřímými, intenzivních méně intenzivními, jednoznačných všeobecnými („veřejné dozorství" m. „policie", „cizozemci" m. „Němci" apod.).

OPEN ACCESS

rukou) prózy *Satirické čtení* (ČV 22. 12. 1846, č. 102, s. 405–406). Břitký text původní satiry byl opravami narušen hned několikerým způsobem: jednak odstraněním zvlášť vyhrocených charakteristik (v pasáži o politických spolcích, které vznikají, „aby policie na světě nepominula", bylo vyškrtnuto pokračování [„a žaláře nadarmo nestály"]), jednak nahrazením přímého pojmenování nepřímým (noa „jakmile k tomu povolení dostanu" m. „jakmile je z cenzury dostanu") a konečně zmírněním původně jednoznačné charakteristiky prostřednictvím relativizujícího přívlastku („to vidíme nejpatrněji na nejedněch velikých pánech" m. „to vidíme nejpatrněji na velikých pánech").[40] Zápas o nalezení výrazu, který bude „ještě únosný", lze pozorovat např. v pasáži, kde se Havlíček vysmívá modlářství růžencových společností: v posměšné větě o lidech, již se modlí jen proto, „aby jim pánbůh žádný otčenášek upříti nemohl", došlo nejprve k cenzorské substituci výrazu „otčenášek" za kontextově matoucí „prosbu", a teprve pak autor dospěl k definitivnímu „zdrávasek".

Když pak na počátku roku 1849, už po téměř roční zkušenosti s žurnalistikou „bez cenzury", ale v situaci pozvolného restaurování předbřeznových poměrů, začal Havlíček vydávat ke svým *Národním novinám* humoristickou přílohu *Šotek*, koncipoval svou pozici vůči možným mocenským omezením zcela jinak. Především — do čela časopisu vystavil fiktivního redaktora „Šotka", od jehož radikálních politických názorů se hned v úvodníku prvního čísla (Úvod, program, oznámení…, *Šotek*, č. 1, s. 1–2) ostentativně distancoval. Na fiktivním základě potom vystavěl celý svět časopisu. Texty, které uváděly jednotlivá čísla, stylizoval jako tradiční novinářské útvary, ovšem vždy s ironickým nebo posměšným zahrocením — ať už šlo o národohospodářské a politické projekty (Návrh na zlepšení našich financí [č. 4, s. 14], který byl ve skutečnosti kritikou zvyšujících se daní, Návrh zákonu o národní gardě [č. 11, s. 41], který byl výsměchem paralyzované domobraně), nebo o různé návody a poučení (Malý slabikář pro velké děti [č. 5, s. 18], Úvod k zeměpisu české země [č. 7, s. 25]).[41] Podobně koncipovány byly i „odborné" příspěvky (Filozofické rozjímání o opicích a opičkách [č. 8, s. 30]) či naopak „domácí rady" (Prostředek proti bolení zubů [č. 9, s. 35]). Nepravidelnou dopisovou rubriku Havlíček zaplnil fiktivní korespondencí, jak domácí (dopisy ze smyšlených Šosovic a Nedočkalova [č. 1, s. 3 a 4], které charakterizují místní maloměstské poměry), tak zahraniční (korespondence s carovým kancléřem Petrem Petrovičem Petrovem, která byla především kritikou ruského absolutismu [č. 3, s. 12; č. 6, s. 24]; dopis Metternichovi do Londýna s ironickou prosbou o návrat, který byl

40 Škrty a opravy v dochovaném rukopisu pocházejí jak od Havlíčka samotného, tak od cenzora P. J. Šafaříka; původce jednotlivých zásahů však bohužel nelze bezpečně rozlišit. Šafaříkovi přičítáme především vyškrtnutí nejrozsáhlejší pasáže, provokativního požadavku na chystaný Spolek proti týrání lidí: „Aby však společnost dobrého zdaru a všeobecné platnosti nabyla, bude zapotřebí, aby všichni mocnářové co činní oudové do ní přistoupili, to však jenom z té příčiny, že se žádná taková společnost dobře nedaří, nejsou-li velcí pánové protektory."

41 Na stejném principu fungovala i stylizovaná vysvětlení dobových jevů: článek Kdo jest Ultračechem? (*Šotek* 11. 2. 1849, č. 6, s. 22) demaskoval vládní taktiku hrozeb neexistujícím nepřítelem, Politický katechismus sedmašedesátníků (*Šotek* 17. 2. 1849, č. 7, s. 28) konjunkturalismus konzervativní strany, stať Základní práva ústavy šosovské (*Šotek* 1. 4. 1849, č. 11, s. 41) byla ironickou explikací oktrojované ústavy.

OPEN ACCESS

skrytým poukazem na oklešťování demokratických svobod [č. 10, s. 37]).[42] Jiné politické komentáře a aktuální anekdoty Havlíček prezentoval pod titulky připomínajícími běžné časopisecké rubriky (např. Vojenství, Církevní věstník, Národopis, Literatura a kritika, Nové knihy, Nejnovější zprávy, Oznamovatel), případně je vkládal do textů stylizovaných jako reklamy či návěští (Úmrtní oznámení [č. 4, s. 14], Oznámení ohromné a znamenité hudební akademie [č. 6, s. 22], Vypsání veřejné licitace [č. 6, s. 23]). Připočteme-li další útvary, jako byly již ze *Včely* oblíbené dialogy (Dyškurzy Vaškovy s Honzíkem [č. 8, s. 32; č. 9, s. 36]) a hádanky (Šotkův anagram [č. 6, s. 24]), nebo komentované karikatury (Galerie ze sněmu říšského [č. 4, s. 15]), vyrůstá před námi v jedenácti číslech *Šotka* svět žánrově i námětově překypující a k aktuálnímu dění vyhroceně kritický, vždy však pouze nepřímo, prostřednictvím příměru, podobenství či paralely. Protože v některých záležitostech zaujímal autor zjevně absurdní stanoviska (plédoval např. za „emancipaci oslů"), jevily se jako absurdní i ostentativní projevy loajálnosti a servilní poníženosti (vesměs je identifikujeme jako případy tabuové antifráze).[43] Takové čtení ovšem vyžadovalo poučené čtenáře, schopné pochopit jinotaj či narážku, nebo i interpretovat jejich absenci.[44] Ostentativní přehánění a postavení „mimo skutečnost" však Havlíčkovi umožnilo alespoň dočasně zachovat časopis v situaci, kdy jiná periodika, seriózně usilující o objektivnost zpráv a pečlivě zvažující politickou únosnost komentářů, rychle podléhala perzekuci. Nástrojem pravdy se tak paradoxně stala ironická deformace a humorná nadsázka.

Exemplum II: Obezřetnost a účelovost, s níž básník přistupoval k publikování a úpravám svých textů, dokládá např. historie epigramu *Talenty*. Havlíček jej poprvé zmiňuje v dopise Josefu Klejzarovi do Hradce Králové z 24. 3. 1844 v kontextu celého souboru proticírkevních epigramů, „zbrusu nových vynálezů na roli svaté teologie", který poslal jako přílohu listu; přitom si dobře uvědomuje, že „do Prahy posílat z Moskvy *takové* epigramy není dobře" a žádá přítele o přepis a další šíření souboru (*Korespondence* II, 2018, s. 172).[45] Tento nejstarší, obtížně čitelný a dnes už bohužel nereprodukovatelný Havlíčkův autograf textově souhlasí s podobou pozdějších rukopisů (např. v souboru *Nezdvořilé epigramy*), avšak obsahuje navíc přípisek: „Varians jiný: (trochu nevinnější) / Kaplanu dal pánbůh vtip, / farářovi břicho." Havlíček pak epigram připomíná i v následujícím dopise Klejzarovi z 25. 5., kde ho řadí mezi své „nejlepší" (*Korespondence* II, 2018, s. 198). Tomu odpovídá i fakt, že ho zařadil mezi sedm svých prvních otištěných básní, které vydal hned po návratu z Ruska v *České včele* (ČV 16. 8. 1844, č. 66, s. 261). Pointu epigramu však tady podstatně změnil: úpra-

42 Srov. o týden později v *Brejlích* Moserovu báseň *Žalm 151* s verši: „[…] Strejčku Metternichu, / litujeme hříchu, / že jsme tě vyhnali, / horších zde nechali" (*Brejle* 25. 3. 1849, č. 11, s. 41).

43 Např.: „Čechové pocházejí z kmene Slovanů, z kmene to polobarbarského, poněvadž ještě surového, který ani pravé svobody schopen není" (Úvod k zeměpisu české země, *Šotek* 18. 2. 1849, č. 7, s. 25).

44 Srov. na začátku 10. čísla dialog, v němž Šotek vysvětluje „panu Zvědavému", proč nevyšlo předchozí číslo (bylo úředně zakázáno): „Protože to číslo za mne vydalo ministerstvo. Nebyla to notná satira na svobodu, co vydali?" (*Šotek* 18. 3. 1849, č. 10, s. 37).

45 Datum vzniku epigramu 6. 9. 1844, které uvádí Novotný (in Havlíček 1938, s. 354), považujeme za mechanický přepis mylné datace ze souboru *Duch Havlíčkův*.

OPEN ACCESS

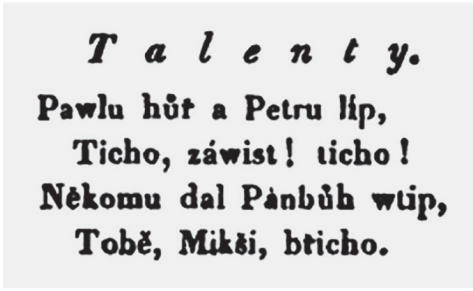

T a l e n t y.

Pawlu hůř a Petru líp,
Ticho, závist! ticho!
Někomu dal Pánbůh vtip,
Tobě, Mikši, břicho.

OBR. 2. Otisk z *České včely* (16. 8. 1844).

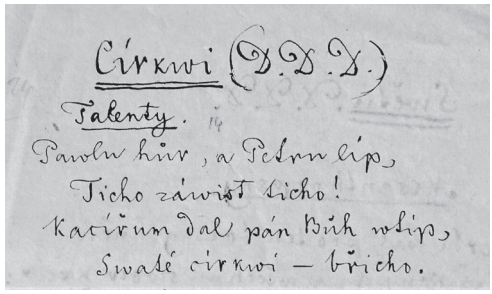

Církvi (D. D. D.)

Talenty.

Pawlu hůr, a Petrm líp,
Ticho závist ticho!
Kacířům dal pán Bůh vtip,
Svaté církvi — břicho.

OBR. 3. V *Nezdvořilých epigramech* (1844) stál epigram v čele oddílu Církvi.

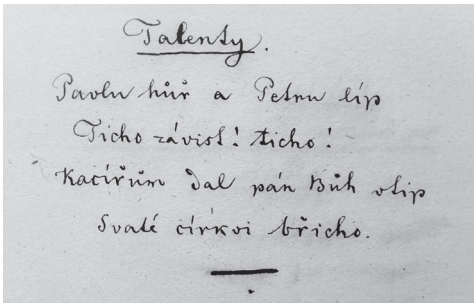

Talenty.

Pavlu hůř a Petru líp
Ticho závist! ticho!
Kacířům dal pán Bůh vtip
Svaté církvi břicho.

OBR. 4. V *Epigramech 1845* byl naopak zařazen na konec oddílu.

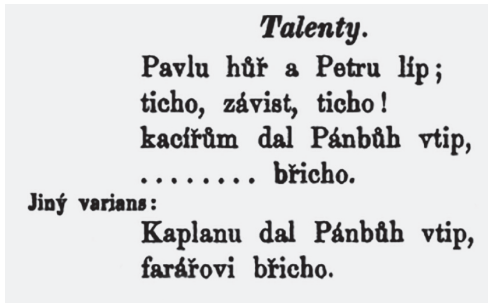

Talenty.

Pavlu hůř a Petru líp;
ticho, závist, ticho!
kacířům dal Pánbůh vtip,
. . . . . břicho.

Jiný varians:

Kaplanu dal Pánbůh vtip,
farářovi břicho.

OBR. 5. Podoba epigramu v *Sebraných spisech* (1870).

vami třetího a čtvrtého verše proměnil ostře proticírkevně zahrocený text ve vágní satiru na lidskou závist. K původní podobě se vrátil v koncipovaných rukopisných souborech *Nezdvořilé epigramy* a *Epigramy 1845*, v jejichž rámci epigramu přiřkl exponované postavení. Vydavatelé Havlíčkových *Sebraných spisů* (1870) Václav Zelený a *Vybraných spisů* (1886) Karel Tůma zjevně výchozí rukopis znali, ale ani oni si netroufali otisknout jeho autentické znění. Totéž platí i o Ladislavu Quisovi: také on ještě v roce 1897 (*Básnické spisy*, s. 125) epigram vydal podle zmíněné „nevinnější varianty". V podobě, kterou mu dal Havlíček hned na počátku a pak i v definitivních rukopisných souborech, byl tak epigram poprvé otištěn až ve druhém vydání Quisových *Spisů* v roce 1906, tedy padesát let po básníkově smrti a víc než šest desetiletí po svém vzniku.

III. EDITOŘI A KOPISTÉ

V průběhu celých padesátých a šedesátých let 19. století, v době Havlíčkovy brixenské konfinace a v letech po jeho smrti, se jeho beletristické texty dostávaly ke čtenářům jen se značnými obtížemi. Jeho vytištěné verše z této doby lze snadno přehlédnout. Ještě za básníkova života, v roce 1855, vydal v posledním, čtvrtém čísle svých

OPEN ACCESS

Rachejtlí Václav Čeněk Bendl šest Havlíčkových epigramů — ovšem bez uvedení autorova jména a zjevně i bez jeho vědomí (srov. Bělič, in Havlíček 1950, s. 197). Jednalo se o výběr ze souboru *Epigramy 1845*, avšak koncipovaný tak, aby redaktor nemohl být sankcionován.[46] V roce 1859 pak Havlíčka opatrně připomenul Jan Neruda v *Obrazech života* dvěma básněmi cyklu *O posledních věcech člověka* (Hrob, Život věčný; *Obrazy života* 1, 9. 9. 1859, č. 8, s. 306–307), které konvenovaly jeho tehdejší vlastní hřbitovní lyrice (*Hřbitovní kvítí*, 1858). Obě otiskl bez uvedení autorova jména, pouze pod známou zkratkou *H. B*. Skutečný pokus o návrat Karla Havlíčka do české literatury se odehrál v *Obrazech života* pod redakcí J. V. Jahna až o dva roky později. Ve 2.–6. čísle ročníku 1861 zde na pokračování vycházela apologetická studie mladého německého básníka Alfreda Waldaua *Karel Havlíček*, doprovázená „ukázkami" poezie: v 5. čísle tak poprvé (bez titulu) tiskem vyšly *Tyrolské elegie* (s. 188–190) a v 6. čísle, na závěr celého seriálu, byly otištěny dva zpěvy *Křtu svatého Vladimíra*, šest Havlíčkových básní různého zaměření a celkem 12 epigramů (s. 208–210).[47] Mezitím ruský slavista německého původu Aleksandr Fjodorovič Hilferding (1831–1872) vydal v petrohradském časopise *Russkoje slovo* vlastní překlad *Tyrolských elegií*.[48] Pak ještě v roce 1867 registrujeme v časopise *Praha* otisk části pátého zpěvu *Křtu svatého Vladimíra*[49] a do šedesátých let je kladeno také několik drobných tisků určených k jarmarečnímu nebo kolportážnímu šíření, nedatovaných a bez označení vydavatele (např. *První generální schůzka Českého národního muzeum*) — a to je až do vydání *Sebraných spisů* v roce 1870, tedy za čtrnáct let od Havlíčkovy smrti, z jeho beletrie vlastně vše.

Vzhledem k této situaci nepřekvapuje, že Havlíčkovy verše a epigramy se v prvních letech po jeho smrti (stejně jako už předtím, v posledních letech básníkova života)[50] šířily především prostřednictvím opisů. Opisovaly se jednotlivé texty, ale větší význam měly celé soubory opsaných epigramů a básní, kterých se v Havlíč-

46 Výběr se vyhnul epigramům kritickým k mocenskému aparátu: Bendl do něj nezařadil nic z oddílů Církvi a Králi, z oddílů Vlasti, Múzám a Světu vybral po dvou epigramech rázu pokud možno rozverného. Konkrétněji kriticky zacílený, proti Jakubovi Malému, byl pouze epigram *Vtip a břich* („Ztloustl Kuba jako soudek […]"; v *Epigramech 1845* pod názvem *Optimista*, v *České včele* 1846, č. 9, s. 36, s titulem *Et vidit Deus, quod sint omnia bona*).

47 Epigram *Skepticismus* byl ocitován uvnitř článku na s. 206. Šlo opět o výběr ze souboru *Epigramy 1845*, tentokrát koncipovaný mnohem odvážněji: obsáhl 5 epigramů z oddílu Církvi, 1 z oddílu Králi, 4 z oddílu Vlasti, 2 z oddílu Múzám — a žádný z neurčitě, vesměs jen humorně orientovaného oddílu Světu.

48 Тиролския элегии Гавличка (Havlíček 1860, s. 289–300); báseň byla otištěna ve dvou sloupcích (do azbuky transliterovaný text a vedle něho přesný, neveřšový překlad do ruštiny). Česky báseň poprvé samostatně (tj. mimo *Spisy*) vydal J. R. Vilímek v roce 1873.

49 Pod titulem „Zlomky z básní Karla Havlíčka Borovského — Bezbožnost v národu", *Praha* 1, 1867, č. 7, s. 99.

50 Srov. vzpomínku Havlíčkova spolupracovníka a pozdějšího redaktora *Pražských novin* Josefa Šestáka z výletu do Benátek na podzim 1852: „Na náměstí svatého Marka setkal jsem se s Emanuelem Purkyněm. V rozmluvě mi sdělil, že přichází právě z Brixenu od Karla Havlíčka, že přináší s sebou novinku, známé později *Elegie tyrolské*. Na mou prosbu půjčil mi je na noc k opsání […]. Já se odebral ihned do blízkého hotelu U Luny za Prokuraciemi a opisoval až pozdě do noci. Byl jsem snad první, který opis přinesl do Prahy. Opis koloval pak ve stech reprodukcích" (Šesták 1896, s. 2).

OPEN ACCESS

kově pozůstalosti zachovalo hned deset. Jsou samozřejmě různé provenience a liší se tedy rozsahem i kvalitou. Nejobsáhlejší a nejreprezentativnější z nich, skládající se z 64 listů osmerkového formátu a vázaný v pevných deskách, nese barevně vyvedený nadpis *Duch Havlíčkův. Sbírka jeho básnických prací* (srov. obr. 6). Podle poznámky Ladislava Quise opis pochází „z rodiny J. E. Vocela", spisovatele a zakladatele české archeologie. Představuje nejobsáhlejší dochovaný soubor Havlíčkových epigramů (203 čísel; mezi ně je však, většinou bez označení autora, vřazeno i několik desítek překladů) a patří do něj i dvacet básní (včetně brixenských skladeb). Ačkoli opisovač vycházel přímo z Havlíčkových rukopisů (reprodukuje i poznámky, které k nim básník přičleňoval), dopouštěl se mnoha omylů a nepřesností a leckteré epigramy spíše parafrázoval, než přesně opsal. Bez přehánění lze tvrdit, že soubor je přímo vzorníkem typických opisovačských chyb. Vytvořil ho zřejmě člověk bez hlubšího vzdělání (na mnoha místech projevuje elementární neznalost pravopisu),[51] který neporozuměl ani některým cizím slovům, jichž Havlíček používal.[52] Další jeho omyly jsou zjevně důsledkem zběžného a povrchního čtení výchozího textu,[53] ale jiné, závažnější nejsou tak jednoznačně vysvětlitelné a někdy ani pochopitelné („Prázdnou rukou těžko vést šarvátky" m. „Holou rukou […]"; „Příroda jí nic neodpovídá" m. „[…] málo odpovídá"; „že ji zastínila ňáká trojice" m. „[…] svatá trojice", apod.). Mimo případy běžné opisovačské dittografie[54] se tu setkáváme i s úmyslným rozšiřováním původního textu vkládáním nových slov („By tě vzaly samostatné národy do svého cechu" m. „[…] národy do cechu"; „ale kdo je český literát, / tomu hrozí ještě více" m. „český literát / má trampot více"). Podobně i pokud jde o vynechávky, registrujeme vedle běžných písařských haplografií z nepozornosti[55] takové, které pramení z nepochopení a pozměňují význam textu („Farář dělá z chleba vína […]" m. „Farář dělá z chleba a vína […]"; „Děcko jest obecenstvo naše" m. „Děckem jest — díš — obecenstvo naše" apod.). V nejzávažnějších případech pak vynechávka proměňuje smysl celého epigramu (*Beata Virgo Maria iesuitis salutem*: „neb bych panenství zachovala" m. „neb bych nebyla panenství zachovala"). A konečně, koruptelami byly zasaženy i tituly epigramů („Patrony Haliče" m. „Patroni Haliče"; „Versum memorialis" m. „Versus memoriales"; „Nedůslednosť" m. „Nedůstatečnost" apod.).

Nevěnovali bychom takovou pozornost nedostatkům pouhého opisu, kdyby *Duch Havlíčkův* nebyl v minulosti využíván jako významný textový pramen. Zmiňuje ho již Quis, Novotný ho považuje za „důležitý" a Bělič explicitně uvádí: „Z opisů nám zvláště posloužila rukopisná sbírka *Duch Havlíčkův*" (Havlíček 1950, s. 197). Přede-

51 Např. „hospodině" (analogicky k „Hospodin"), „mistický", „nasitili", „neschnil", „vymislila".

52 Píše „aküe" (m. „akcie"), „epigramista" (m. „epigramatista"), „kalkujíc" (m. „kalkulujíc"), „pleen" (m. „spleen"), „prarostika" (m. „pranostika"). Chyby podobného typu najdeme ovšem rozprostřeny od Havlíčkových vlastních rukopisů („Beliamův osel") po knižní edice (titul epigramu „Allach Veliký!" v Tůmových *Vybraných spisech*); v *Duchu Havlíčkově* jich však je násobně více.

53 Např. „Na nábřeží podívat se též" (m. […] „běž"), „Néni nad původnosť" (m. „Není nad původnost"), „věrnou lásku Čechů k sobě" (m. […] „k osobě").

54 Např. „Pročpak jen tvé pero černí jen a špiní?" (m. „Pročpak tvé pero černí jen a špiní?").

55 Např. „To je naděje a víra" (m. „To je moje naděje i víra"), „Pánbůh je ateista" (m. „Pánbůh sám je také ateista").

OPEN ACCESS

vším Quis pak soubor při pořádání *Spisů* mechanicky upřednostňoval před jinými opisy, přičemž z jeho vydání vycházela celá řada dalších edic. A vzhledem k tomu, že např. hned pro dvě desítky Havlíčkových epigramů máme k dispozici právě jen opisy (autografy ani otisky neexistují), představuje nastíněná situace již skutečné zpochybnění integrity části Havlíčkova díla. Nejnovější vydání (Havlíček 2018) sice všude, kde to jen bylo možné, preferovalo jiné opisy,[56] ale i tak zůstává pět epigramů (*Židovský*, *Les Bohémiens et les Caraïbes modernes*, *Alegorie*, *Nová literatura*, *Initium sapientiae*) a dvě básně (*Fiala*, *Píseň Čechů roku 1850*), pro něž neexistuje jiný doklad, a tedy ani jiný textový pramen, než právě sbírka *Duch Havlíčkův* (srov. obr. 7).

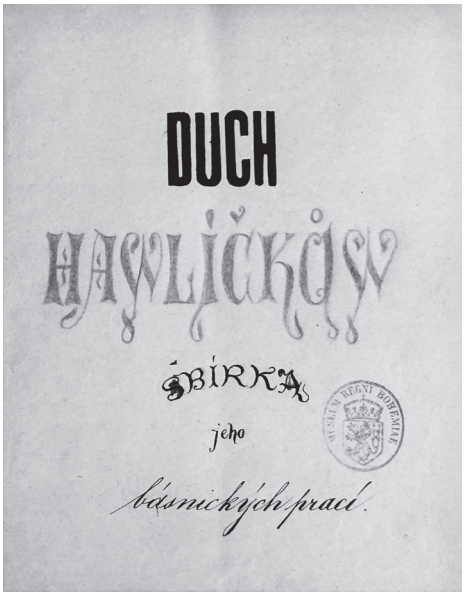

OBR. 6. Titulní list souboru opisů *Duch Havlíčkův*.

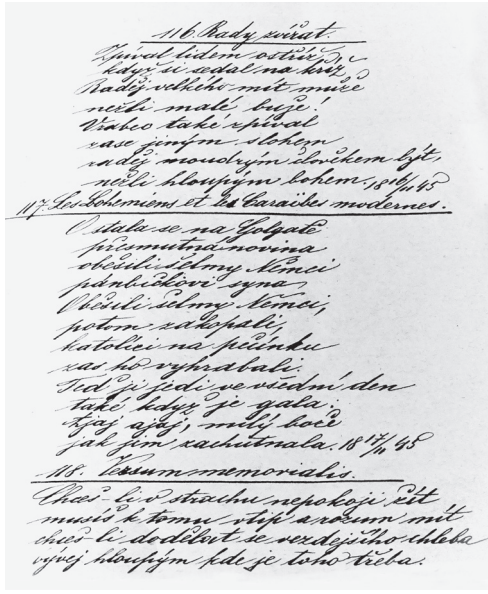

OBR. 7. Epigram *Les Bohémiens…* v *Duchu Havlíčkově*.

Ale spolehnout se nelze ani na vytištěné texty. Havlíčkova báseň *První generální schůzka Českého národního muzeum l. p. 1847* byla vydána teprve roku 1882 v časopise *Paleček*.[57] Za pětatřicet let od svého vzniku pozbyla mnoho z někdejší aktuálnosti a útočnosti a proměnila se v pouhou vzpomínku. Přesto vydavatelé považovali za nutné ji upravit — v charakteristice muzejních sbírek byly např. verše „Také sbíráme teď vysušené byrokraty / a špicly policejní na vlastní outraty“ nahrazeny dvěma

56 Ostatní známé soubory opisů jsou ve vztahu k Havlíčkovým rukopisům mnohem spolehlivější, bohužel ale také mnohem méně obsáhlé — ať jde o opis z pozůstalosti G. Pflegra Moravského (33 epigramů a 2 básně), či opisy V. Č. Bendla (50 epigramů) a Ladislava Čelakovského (29 epigramů). Další, vesměs anonymní opisy jsou pak již méně přesné, některé zřejmě vznikaly jen na základě rozpomínky či z doslechu, případně jde o opisy jiných opisů.

57 Srov. Havlíček 1882, s. 6–7; starší však zřejmě je nedatovaný letákový otisk (asi ze šedesátých let).

OPEN ACCESS

řadami pomlček. Úpravu přejal i Tůma ve *Vybraných spisech* a úplné znění veršů se tak objevilo až roku 1897 v 1. vydání *Spisů* Quisových. Vytečkovávání slov nebo veršů, případně i nahrazování „nevhodných" výrazů slovy přijatelnějšími, se stalo na celé půlstoletí po Havlíčkově smrti běžnou ediční praxí.[58] Důvody, proč k tomu docházelo, byly podle naší klasifikace trojího typu — politické, personální a morální:

a) Za nejdůležitější byly považovány ohledy na poměry politické (domácí, případně zahraniční) a společenské (zejm. ve vztahu k církvi). Ve snaze neprovokovat úřady tak byla ještě v roce 1897 v Quisových *Spisech* vytečkována např. narážka na rakouské barvy v básni *Fiala* („černý a ..... tulipán" m. „Černý a žlutý tulipán") a dokonce ještě ve 2. vyd. *Spisů* (1906) připomínka císaře Františka I. v epigramu *Landtag* („..... neb Muzeum" m. „Franc, neb Muzeum"). Celou řadou podobných úprav bylo postiženo ale už první (časopisecké) vydání *Tyrolských elegií*.[59] Krátký úryvek ze *Křtu svatého Vladimíra* v časopise *Praha* (1867) byl zase poznamenán ohledy zahraničněpolitickými: V roce pouti českých politiků k ruskému carovi považovali redaktoři za nutné např. změnit verše „Ale Rusi o těch kumstech / ještě nevěděli" na „Ale pohané o kumštech / ještě nevěděli", verše „ruský národ neměl boha, / církev ovdověla" na „celý národ neměl boha, / Perunice ovdověla" atp. Zjevně se tu snažili vystříhat nejen kritiky ruského samoděržaví, ale i domácí církve, jak to bylo vůbec obvyklé. Tůma (1886, a v 1. vydání *Spisů* 1897 i Quis) např. vytečkoval v epigramu *Ani jediný punktík nepomine z Zákona* slovo „kněžmi" („kn.... hází na cizoložnice").[60]
b) Jinou motivací vynechávek byly ohledy na zasloužilé nebo dosud žijící a veřejně působící osobnosti. Ve zmíněné básni *První generální schůzka...* tak byla ve vydáních z roku 1882 (*Paleček*), 1886 (*Vybrané spisy*) a částečně i 1897 (*Spisy*) vytečkována většina proprií. Vystupuje zde např. „pan P.landa" („Palanda" — posměšná zkomolenina Palackého), „hrabě T..n Matyáš" (Thun), „pan E...n asistent" (Erben), „doktor F..." (Frič), „páter Š....c" (Štulec" — posměšné pojmenování Václava Štulce), „pan V...l" (Vocel), „pan Z.." (Zap), narazíme i na „mistra Tr...na" (Tro-

58 Quis (in Havlíček 1897, s. 17) si v této souvislosti stýská, že jeho edice bude vypadat „по русски" (jako tamní vydání Puškina), ale uznává, že „čekati, až by mohl Havlíček vyjíti bez puntíků, bylo by pro naši literaturu [...] trochu dlouho" — a odkazuje na latinské úsloví „[dictum] sapienti sat [est]" („moudrému napověz").

59 Srov. Waldau 1861, s. 188–190; jako příklad uvádíme noa „páni" nebo „strážcové" (m. „policajti") a vynechání celé strofy o policajtech, kteří ve strachu vyskákali z vozu s hlídaným delikventem (úplný výčet in Havlíček 2018, s. 522).

60 Hned v několika případech (epigramy *Definitio disciplinaris*, *Triplex immaculatio*) se editoři pokoušeli vytečkováváním ožehavých míst šetřit city katolických věřících. Některé publikované epigramy tak ve výsledku působily spíše jako intelektuální kvíz: „Praví svatý Havel Bořivít: / Není . a .. nemá být." (*Nejkratší symbolum*, Havlíček 1897, s. 142). Podobně i epigram *Perfectibilitas fidei catholicae* s vynechávkami slov „boží" (4×) a „jitrnice" (Havlíček 1906, s. 141):
„Oj, raduj se, katolická chaso,
máme .... krev a .... maso:
ještě .... střeva, potom na letnice
bude dělat papež ...."

OPEN ACCESS

jana; celkem sedmkrát), „Václava T..ka“ (Tomka) či „vycpaného profesora Šn....“ (Šnábla). V takovém kontextu pak vypsání celého jména působilo vlastně jako dehonestace — např. Hankovi, Klučákovi, Pešinovi, Podlipskému, Staňkovi nebo Strobachovi veškeré jejich vlastenecké zásluhy nestačily k zařazení mezi vytečkované. Jaké rozpaky způsobovala Havlíčkova přímost v české společnosti ještě půl století po jeho smrti, vidíme i na Quisově předmluvě ke *Spisům* (1897, obsažena i ve 2., přepracovaném vydání 1906). Nejprve píše, že „odpadly tu veškeré ohledy osobní; byla by to zajisté choulostivost přepjatá“ (Havlíček 1897, s. 16); ještě v poznámce na téže straně ale uvádí, že mu bylo správním výborem Společnosti Muzea království českého povoleno „užíti rukopisů Havlíčkových [...] jen s omezením“, tj. právě s ohledy personálními.[61] Tyto skrupule se promítly např. do titulu známé *Písně pro Tomkovu ženu*: nepřípustná připomínka mladistvého patolízalství někdejšího Havlíčkova přítele, později šlechtice, poslance a rektora české univerzity V. V. Tomka, byla eliminována již v prvním otisku v *Obrazech života* 1861 (*Píseň pro .....vou ženu*). Obdobný název dostala báseň i v 1. vyd. *Spisů* (1897), teprve ve 2. vyd. Quis „odvážně“ titul upravil (*Píseň pro T...ovu ženu*) a v poznámce jméno vysvětlil (Havlíček 1906, s. 48, 225). Takto se zacházelo zejména s protagonisty Havlíčkových politických písní pravidelně (srov. např. vytečkování jména kritizovaného Felixe Schwarzenberga v prvním otisku básně *Mně se, mně se, mně se všecko zdá*).[62] Zcela ojedinělý je však opačný případ: v cyklu *Šotkových písní* (*Šotek* 1. 4. 1849, č. 11, s. 42) Havlíček sám vytečkoval jméno generála Windischgrätze („Utíkej, W...., utíkej“). Autor opisu *Duch Havlíčkův* nahradil tečky posměšnou podobou jména („Utíkej, Windo, utíkej“), jeho řešení přijal Quis ve 2. vyd. *Spisů* (1906) a po něm i všichni další editoři.

c) Daleko nejčastěji však byly vytečkováváním nahrazovány výrazy tabuizované, především vulgarismy. V *První generální schůzce...* např. Palacký ve smyšleném projevu kritizuje „ty za..... uherské mam....“ (Havlíček 1882, 1886, 1897); teprve od 2. vyd. *Spisů* (1906) je identifikujeme jako „ty zatracené uherské mamlasy“. Obdobně se v básni zacházelo i s výrazy „kra..né“ a „u.....“ („kradené“, „ukradnout“). Dotaz, „kdo byl větší o...“ („osel“), a jméno fiktivního „rytíře Pr..liusa“ („Prdeliusa“) však zůstaly vytečkovány i v roce 1906.[63] Podobně byly nahrazovány tečkami Havlíčkovy výrazy „díra“ (1897 „proč ji nechce plácnout přes ....?“; *Žádost bývalého českého literátora*), „hloupý“ (1906 „nežli ..... bohem“; *Rady zví-*

61 „Pokud ve smyslu závazků od Společnosti muzejní při darování oněch památek přijatých neobsahují řečené úryvky dopisů a básně žádných ústrků na osoby dosud žijící nebo o vlast zasloužilé“ (Havlíček 1897, s. 16).

62 Waldau 1861, s. 208; v *Sebraných spisech* (1870) i ve *Spisech* (1906) však už jméno uvedeno bylo.

63 Zvláštní problém představuje v *První generální schůzce...* verš „kdyby nám Matice peníze nedala“. Tuto verzi zavedl anonymní otisk z šedesátých let, který nahrazování tečkami nepoužíval; přejal ji i *Paleček* (1882) a Tůma ve *Vybraných spisech* (1886). Pozorný a poctivý Quis ale báseň vydal podle Havlíčkova torzovitého rukopisu, v němž správně přečetl „kdyby nám Matice peníze nesrala“. Cítil se tedy nucen upravit inkriminované sloveso na „ne.....“ (1897), resp. „nes..la“ (1906). Pozdější editoři se bez upozornění vrátili k úpravě podle anonymního tisku.

OPEN ACCESS

OBR. 8. K. Havlíček: *Křest svatého Vladimíra* (1876, s. 12).

OBR. 9. K. Havlíček: *Křest svatého Vladimíra* (1876, s. 13).

řat), „hovno“ (1906 „Havel praví: teď mu udělají ….o“; *Šebestov a potom celou zem*), „laksírka“ (tj. průjem; 1870 vynechána celá strofa, 1886 „la..írka“, 1897 „la….ka“; *Píseň o tom německém parlamentě*), „lump“ (1870, 1886 „pro těch pár ….. národ nezhyne“; *My pole ořeme*), „prasit se“ (1897 „naše literatura se silně p….“; *Já, nížepsaný čtenář*), „špicbub“ (tj. darebák; 1897 „……“, 1906 „šp….b“; *Píseň Čechů roku 1850*), „zatracený“ (1897, 1906 „zatr….. Seku“; *Ó, ty Nácku Loyolový*) a mnohé další.[64] Jen výjimečně se na místě tabuového výrazu objevuje krycí slovo (noa) — např. v úryvku ze *Křtu svatého Vladimíra* v časopise *Praha* je v roce 1867 slovo „taškář“ nahrazeno výrazem „šiďař“, verš „a ochlasti pili“ veršem „a páni jen pili“). Právě nejslavnější Havlíčkova báseň představovala v této perspektivě také největší problém. Když už si ji vydavatelé troufli publikovat, soustavně nahrazovali vulgarismy, které v I. zpěvu podtrhují lidovou stylizaci básně, celými řadami teček a pomlk (výčet těchto úprav in Havlíček 2018, s. 531). Zcela osobitě k problému přistoupili anonymní editoři prvního knižního vydání *Křtu* (1876, dvacet let po Havlíčkově smrti se záhadným označením „v Praze, nákladem vlastním“), které bylo bohatě ilustrováno E. K. Liškou. Nejméně na čtyřech místech tu byly ilustrace rozmístěny tak, že zakryly předpokládaný problematický výraz (srov. obr. 8 a 9). Jedná se o řešení, které pro jeho úzkoprsost a současně vynalézavost považujeme za přesný výraz omezení i schopností české společnosti druhé poloviny 19. století.

Radikálním způsobem eliminace textového problému pak bylo vynechání celého textu. První souborné vydání, které nákladem Svatoboru připravil v roce 1870 Václav Zelený, nese sice hrdý název *Sebrané spisy*, chybí zde však právě *Křest svatého Vla-*

64 Havlíčkovu osobní hranici v tomto směru lze odhadnout např. z rukopisu *Učeného epigramu* (jde o překlad Puškinovy básně), kde poslední slovo („prdel“) nahradil tečkami a připojil poplašenou omluvu „Pardonez! Pardonez!“. V *Epigramech 1845* na tomto místě píše „p….“. Podobně slovo „hovno“ v rukopisné verzi svého epigramu *Sumární výtah…* nejprve protečkoval („h.v.o vydělám“), posléze (*Epigramy 1845*) změnil celý verš na „nic nevydělám“. Inspirací pro pozdější reduktivní úpravy tedy byla praxe samotného autora.

OPEN ACCESS

dimíra, epigramů se tu nachází pouze 80 (tj. necelé dvě třetiny) a ostatní básně jsou obsaženy jen ve výběru (vynechána je nejen *První generální schůzka…*, ale i většina Havlíčkových veršů politických). Částečné vysvětlení podává předmluva editora: koncepce svazku byla dílem zvlášť ustavené komise Svatoboru (K. J. Erben, Jan Krejčí, Ferdinand Schulz, Václav Zelený), která se vyslovila, „že by některé plody básnické neměly do tohoto vydání pojaty býti, buď že se dotýkají osob žijících, buď že z jiných příčin vydání jich na ten čas za nemístné se pokládalo" (Havlíček 1870, s. 3). Takové zarámování edice bylo samozřejmě manipulativní a Havlíčkův literární obraz deformovalo, lze mu ale rozumět alespoň jako výrazu snahy upřednostnit národně reprezentativní hledisko. Méně srozumitelně působí, když Ladislav Quis zdůvodňuje svou „vědeckou" edici hned v první větě předmluvy *Básnických spisů* (1897) potřebou „úplného vydání" Havlíčkova díla (s. 5), ale ve stejném textu uvádí, že vypustil epigramy *Beata Virgo Maria iesuitis salutem*, *Co jest bůh* a *Nový zázrak*, „poněvadž naprosto není možno je tisknouti" (s. 16). Tyto básně nebyly obsaženy ani ve 2. vyd. z roku 1906, ale Quis je alespoň zmiňuje v závěrečných Poznámkách, *Nový zázrak* („Se sedlákem div se stal, / míru pšenice vyscal […]") se spekulativním podotknutím, „že tu nevadí důvody politické ani náboženské. […] Je viděti, že jej Havlíček psal již za choroby své" (Havlíček 1906, s. 241). Vedle toho přesunul do Poznámek epigramy *Novina z Prahy* a *Les Bohémiens et les Caraïbes modernes*, z nichž už ve vydání z roku 1897 zůstalo pouze trapné torzo.[65] Připočteme-li úředně zabavený epigram *Meč a kalich*,[66] chybělo i v tomto „úplném vydání" hned půl tuctu epigramů.

Shromážděné příklady snad dostatečně ukazují, že důvody posmrtných redukcí a úprav Havlíčkových textů nespočívaly pouze na straně „úřední", ale že vyrůstaly do značné míry „zevnitř", z mentality české společnosti, z ustrašeného puritánství jejích reprezentantů a ze snah přikrýt svou vlastní slabost umělým obrazem národního básníka.

Exemplum III: Báseň *Křest svatého Vladimíra* byla až do let mezi světovými válkami vydávána různým způsobem, na základě některého z desítek kolujících opisů, případně podle dochovaných rukopisných fragmentů. V meziválečném období došlo ke dvěma událostem, které tuto rozvolněnou praxi ukončily: V roce 1925 vydal profesor Vratislav Čermák (1888–1964) faksimile téměř úplného Havlíčkova autografu básně, dosud ukrývaného jako vzácná rodinná památka.[67] A v roce 1933 publikoval ukrajin-

65 Např.: *Les Bohémiens et les Caraïbes modernes* : „Ó, stala se na Golgotě / přesmutná novina, / ……. ….. …. / ……. …. / …… ….. …. / …… ……. / …….. … …… / … .. . …….. / Teď ji jedí ve všední den, / také když je gala: / Ajaj, ajaj, milý Bože, / jak jim zachutnala!" (Havlíček 1897, s. 144).

66 Havlíček 1906, s. 153; 1. vyd. *Spisů* epigram obsahovalo, ovšem s vytečkovanými slovy „boží tělo" v posledních dvou verších: „má-li se jíst …. …. / s omáčkou, neb bez omáčky" (Havlíček 1897, s. 129).

67 Edici doprovodil studií, podle níž je s rukopisem spojena romantická historie: sešit s rukopisem otcovy básně měl být darem, který od Zdeňky Havlíčkové dostal na rozloučenou nešťastně a marně milovaný rakouský důstojník Quido Battaglia. Prostřednictvím jeho českých spolubojovníků se sešit vrátil do Čech a byl po desetiletí uchováván v rodině klatovského nakladatele Maxmiliána Čermáka (srov. Čermák 1925, s. 5–66).

OPEN ACCESS

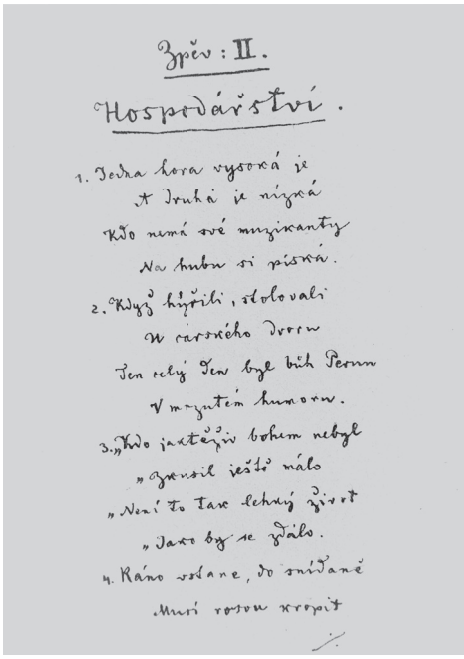

Zpěv : II.

Hospodářství.

1. Jedna hora vysoká je
A druhá je nízká,
Kdo nemá své muzikanty
Na hubu si píská.
2. Když hýřili, stolovali
U carského dvoru
Ten celý den byl bůh Perun
V mrzutém humoru.
3. „Kdo jaktěživ bohem nebyl
„Zkusil ještě málo
„Není to tak lehký život
„Jako by se zdálo.
4. Ráno vstane, do snídaně
Musí rosou vkropit,

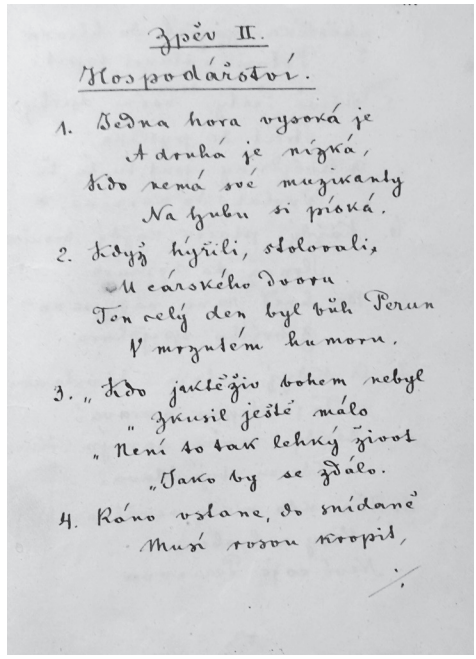

Zpěv II.

Hospodářství.

1. Jedna hora vysoká je
A druhá je nízká,
Kdo nemá své muzikanty
Na hubu si píská.
2. Když hýřili, stolovali,
U carského dvoru
Ten celý den byl bůh Perun
V mrzutém humoru.
3. „Kdo jaktěživ bohem nebyl
„Zkusil ještě málo
„Není to tak lehký život
„Jako by se zdálo.
4. Ráno vstane, do snídaně
Musí rosou vkropit,

OBR. 10 A 11. *Křest svatého Vladimíra*, začátek II. zpěvu: Shodná pasáž Havlíčkova autografu (tzv. „Čermákův" rukopis) a „opisu X".

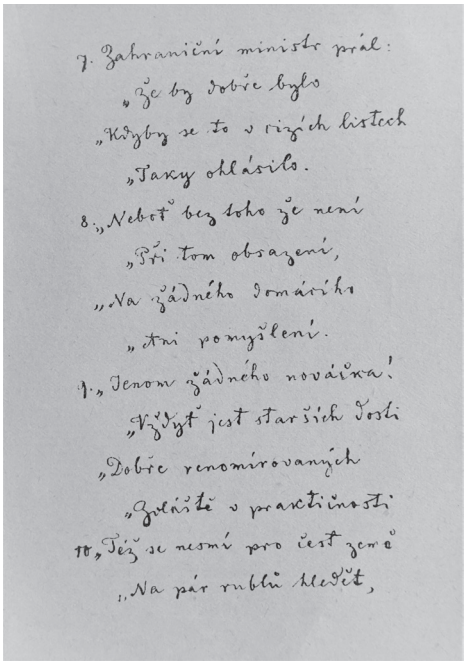

7. Zahraniční ministr prál:
„Že by dobře bylo
„Kdyby se to v cizích listech
„Taxy ohlásilo.
8. „Neboť bez toho že není
„Při tom obsazení,
„Na žádného domácího
„Ani pomyšlení.
9. „Jenom žádného nováčka!
„Vždyť jest starších dosti,
„Dobře renomírovaných
„Zkušeně v praktičnosti
10. „Též se nesmí pro čest země
„Na pár rublů hledět,

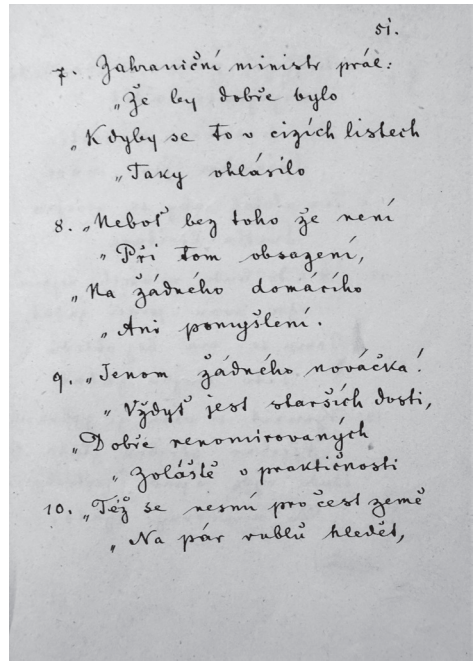

51.

7. Zahraniční ministr prál:
„Že by dobře bylo
„Kdyby se to v cizích listech
„Taxy ohlásilo
8. „Neboť bez toho že není
„Při tom obsazení,
„Na žádného domácího
„Ani pomyšlení.
9. „Jenom žádného nováčka!
„Vždyť jest starších dosti,
„Dobře renomírovaných
„Zkušeně v praktičnosti
10. „Též se nesmí pro čest země
„Na pár rublů hledět,

OBR. 12 A 13. *Křest svatého Vladimíra*, část VII. zpěvu: Shodná pasáž Havlíčkova autografu (tzv. „Čermákův" rukopis) a „opisu X".

OPEN ACCESS

ský badatel Hryhorij Omelčenko (1884–1945) monumentální monografii *Křest svatého Vladimíra. Dějiny textu básně*, v níž shromáždil a popsal všechny existující rukopisy, opisy a edice a pokusil se vytvořit kanonický text básně. I když jeho supozice nebyly obecně přijaty, přece ustanovil bázi, o niž opřeli své edice Novotný (1938) a Bělič (1950). Výchozím textem se pro ně stal právě „Čermákův" rukopis, na jehož základě je báseň vydávána dodnes.[68] Tady však otázky teprve začínají. Podle historika Františka Hampla i podle zmínky Mojmíra Otruby věnoval Čermák rukopis svému synovi na cestu do USA a o jeho dalších osudech není nic známo.[69] Znamená to tedy, že rukopis, na jehož základě (podle faksimile) je dodnes vydávána jedna z nejvýznamnějších českých básní, pro českou společnost reálně existoval jen několik let? Mezi opisy básně jsme navíc v Havlíčkově pozůstalosti v LA PNP objevili kompletní rukopis z padesátých nebo šedesátých let 19. století („opis X"), který se formátem i písmem velmi blíží Havlíčkovu nejúplnějšímu autografu, tj. právě „Čermákovu" rukopisu.[70] Podobnost „opisu X" s „Čermákovým" rukopisem sahá tak daleko, že jsme zvažovali i možnost, že jde o dosud neznámý Havlíčkův autograf, ale nakonec se poměrně jednoznačně[71] přikláníme k tomu, že se jedná „jen" o nesmírně pracnou dobovou kopii. Ani tím ale text neztrácí na významu: jeho zručný zhotovitel totiž zjevně pracoval s oporou v kompletním „Čermákově" rukopisu a dal nám tak možnost věrohodně vyřešit několik sporných míst, vyplývajících ze skutečnosti, že 34 veršů (32.–65. verš II. zpěvu básně, tj. jedna dvojstrana) v „Čermákově" rukopisu chybí. Objevem „opisu X" považujeme otázku nejvhodnější podoby uvedených pasáží za zodpovězenou (srov. Havlíček 2018, s. 349–353, 530–532).

ZÁVĚRY

Na předchozích stranách jsme na řadě příkladů, i když stále jen výběrově dokladovali ediční problémy, s nimiž se setká každý, kdo vstoupí do nejistého světa Havlíčkových textů. Stručně je shrňme: na prvním místě stojí absence kritického vydání Havlíčkovy beletrie — dále permanentní ideologizace Havlíčkova odkazu — fragmentárnost řady jeho básnických textů, zejména těch rozsáhlejších — fragmentárnost nebo jen vágně naznačená existence větších celků (v průběhu života Havlíček nevydal ani jednu knihu vlastní poezie nebo prózy) — množství existujících rukopisů některých textů při nemožnosti stanovit jejich chronologii — absence jiných textů v podobě, která by umožnila je spolehlivě atribuovat (případy, kdy se lze opřít jen o posmrtná

68 Rozdíly mezi Novotného a Běličovou edicí se týkají pouze dvou stran II. zpěvu, jež v „Čermákově" rukopisu chybějí a jsou nahrazovány buď z neúplného „Riegrova" rukopisu, nebo z opisu ve sbírce *Duch Havlíčkův*.

69 Srov. Hampl 1973, s. 5; Otruba, in Havlíček 1985, s. 154.

70 Jedná se o akvizici z padesátých let 20. století, takže v době polemik o „kanonický" text básně nebyl tento opis zvažován; snad právě k němu se ale vztahovala novinová glosa z roku 1973, zmiňující objev nového Havlíčkova rukopisu (Hellmuth-Brauner 1973, s. 5).

71 Nejen pro rozdíly v psaní některých písmen, ale i z právě opačného důvodu, pro nápadnou shodu grafické podoby obou textů. Autor „opisu X" kopíroval nejen sešitový formát Havlíčkova autografu, ale i rozložení textu na stránce a zčásti dokonce i chyby (přepisy, škrty).

OPEN ACCESS

vydání či opisy) — povrchnost a nedbalost těchto edic a opisů — absence bezpečných argumentů pro přisouzení či vyvrácení Havlíčkova autorství, pokud jde o texty publikované anonymně nebo pod pseudonymy (např. v *České včele* a *Šotku*) — množství autorských přejímek a textových rezonancí (záměrných i nezáměrných) s díly jiných autorů — nemožnost stanovit hranice mezi překlady, parafrázemi a původními texty — nejistá žánrová delimitace některých prací — Havlíčkova úmyslná hra se skutečností, pohyb na hranicích fakticity a fikce, beletrie a žurnalistiky (zejména v *Šotku*) — dodatečné autocenzurní a cenzurní zásahy — skrupule zamezující publikování části Havlíčkových rukopisů — skrupule vedoucí k dodatečným deformacím publikovaných textů (vynechávání nebo nahrazování tabuizovaných či jinak nevhodných výrazů)…[72] Ve výčtu bychom mohli pokračovat, ale je zřejmé, v čem je Havlíčkova situace mezi jinými klasickými autory specifická: na jedné straně dnes jeho dílo představuje skutečné textologické „eldorádo", na straně druhé může vyvolávat pocity drtivé zodpovědnosti, nedostatečnosti a marnosti. Může tedy svádět, ale i děsit. V ideálním případě bude editor pociťovat obojí.

To je ovšem záležitost osobních dispozic, ale ne pouze jich. Kulturní praxe druhé poloviny 19. století by pro nás měla být důrazným varováním: rezignovala na pluralitu možností a podřídila se jedinému cíli — prezentovat Karla Havlíčka jako společenský jev, jako intelektuální a morální vzor formující se české společnosti. Chtěla jeho prostřednictvím imputovat citlivému, ale nepraktickému národnímu společenství vlastnosti, jako je odvaha, ráznost a cílevědomost. A editoři (Zelený, Tůma, Quis i jiní) se těmto požadavkům podřídili. Nepokusili se básníka prezentovat v rozpornosti a radikálnosti jeho myšlení. Vydali se cestou selekce, úprav a zamlčování a subverzivní rozměr jeho díla potlačili. Nedokázali Havlíčka přijmout jako osobnost, která dala české kultuře její základní směřování, podobu a tvar kultury výsostně plebejské (to není protimluv), kultury „zdola" s ironií poměřující vše, co ji přesahuje.

Upnuli se k abstraktnímu ideálu, k Havlíčkovu „duchu", aniž vůbec postřehli, že eliminují „tělo", věcný základ jeho textů. A následky pociťuje česká společnost dodnes: Havlíček před námi stojí právě jen jako „duch", jako osvědčeně použitelná i zneužitelná figura, jako vyprázdněný artefakt a rezervoár banálních úsloví, jako simulakrum. Jako ideální národní básník, ne jako veršující materialista. Je to paradox vskutku havlíčkovský. Nemáme-li však cestu k jeho dílu ztratit navždy, musíme se s pokorou vrátit k východiskům: sklonit se znovu k materiálnímu „tělu" jeho textů — a nepřestávat si připomínat, že „duch vane, kam chce, jeho hlas slyšíš, ale nevíš, odkud přichází a kam směřuje…" (J 3:8).

72 Na druhé straně mají budoucí editoři na své straně i výhody: nově vydanou Kazbundovu monografii jako bezpečného průvodce Havlíčkovým životem (2013), první svazky spolehlivé, kriticky vydané *Korespondence* (2016, 2018) a technické možnosti elektronické edice, pro niž se Havlíčkovo dílo jeví jako zvlášť perspektivní.

OPEN ACCESS

PRAMENY

Rukopisné prameny

Havlíček Borovský, Karel: Osobní fond. 69 kartonů, 1824–1856. Literární archiv PNP, Praha.

Tištěné prameny

An.: *Hrobka Havlíčkova.* Jan Spurný, Praha, bez data.

An.: *Zpěvník slovanský* I. *Písně české a moravské*. Karel Überreuter, Vídeň 1848.

An.: *Zpěvník slovanský* II. *Písně české, moravské, slovanské a ilyrské*. Karel Überreuter, Vídeň 1848.

Frič, Josef Václav: *Paměti* II. 2. vyd. České knihkupectví a antikvariát, Praha 1891.

Havlíček Borovský, Karel: *První generální schůzka Českého národního museum*. Bez uvedení nakladatele, bez data.

Havlíček Borovský, Karel: Prwnj zkauška z československého gazyka w Moskwě. *Květy* 10, 26. 7. 1843, č. 59, s. 235–236.

Havlíček Borovský, Karel: Cizozemci w Rusích. *Časopis Českého museum* 20, 1846, č. 1, s. 95–132.

Havlíček Borovský, Karel: Beseda na Žofíně dne 28. října. *Pražské nowiny* 22, 5. 11. 1846, č. 86, s. 359.

Havlíček Borovský, Karel: Slovan se loučí s Vídeňským deníkem. *Slovan* 2, 1851, č. 56, s. 212–213.

Havlíček Borovský, Karel [H. B.]: Hrob, Život věčný. *Obrazy života* 1, 1859, č. 8, s. 306–307.

Havlíček Borovský, Karel: Тиролския элегии Гавличка. *Russkoje slovo* 2, duben 1860, č. 4, s. 289–300 (překlad a úvodní slovo A. F. Hilferding).

Havlíček Borovský, Karel: Krátké záznamky. *Rodinná kronika* 3, 1864, č. 20, s. 239.

Havlíček Borovský, Karel: Bezbožnosť v národu. *Praha. Ilustrovaný československý časopis pro zábavu a poučení* 1, 1867, č. 7, s. 99.

Havlíček Borovský, Karel: *Sebrané spisy Karla Havlíčka*, usp. Václav Zelený. Svatobor, Praha 1870.

Havlíček Borovský, Karel: *Tyrolské elegie*. Pěkné čtení, č. 8. J. R. Vilímek, Praha 1873.

Havlíček Borovský, Karel: *Křest sv. Vladimíra. Legenda z ruské historie.* Vl. nákladem, Praha, bez data [1876].

Havlíček Borovský, Karel: První generální schůzka Českého Národního Museum l. p. 1847. *Paleček* 10, 1882, č. 1, s. 6.

Havlíček Borovský, Karel: *Vybrané spisy* I, usp. Karel Tůma. K. Šolc, Kutná Hora 1886.

Havlíček Borovský, Karel: *Satyrické črty a zbylé epigramy Karla Havlíčka Borovského*. F. Topič, Praha 1889.

Havlíček Borovský, Karel: *Básnické spisy*, usp. Ladislav Quis. F. Šimáček, Praha 1897.

Havlíček Borovský, Karel: *Obrazy z Rus*, usp. Zdeněk V. Tobolka. Světová knihovna, č. 370–372. Jan Otto, Praha 1904.

Havlíček Borovský, Karel: *Spisy* I. *Básně*, usp. Ladislav Quis, 2. vyd. Jan Laichter, Praha 1906.

Havlíček Borovský, Karel: *Spisy* II. *Beletrie*, usp. Ladislav Quis. Jan Laichter, Praha 1907.

Havlíček Borovský, Karel: *Kniha veršů*, usp. Miloslav Novotný. Družstevní práce, Praha 1938.

Havlíček Borovský, Karel: *Cesta na Rus*, usp. Miloslav Novotný, doslov Karel Krejčí. Národní klenotnice, sv. 25. ELK, Praha 1947.

Havlíček Borovský, Karel: *Obrazy z Rus*, usp. Miloslav Novotný. Jiří Chvojka, Havlíčkův Brod 1948.

Havlíček Borovský, Karel: *Básnické dílo*, usp. Jaromír Bělič. Národní knihovna, sv. 16. Orbis, Praha 1950.

Havlíček Borovský, Karel: *Obrazy z Rus*, usp. Jaromír Bělič. Národní knihovna, sv. 40. SNKLHU, Praha 1953.

Havlíček Borovský, Karel: *O literatuře*. Čs. spisovatel, Praha 1955.

Havlíček Borovský, Karel: *Básně*, usp. Marie Řepková. Slunovrat, Básnická řada, č. 9. Čs. spisovatel, Praha 1976.

Havlíček Borovský, Karel: *Křest svatého Vladimíra. Legenda z historie ruské*, usp. Mojmír Otruba. Odeon, Praha 1985.

Havlíček Borovský, Karel: *Dílo* I, usp. Jiří Korejčík. Edice Klenotnice. Čs. spisovatel, Praha 1986.
Havlíček Borovský, Karel: *Dílo* II, usp. Alexandr Stich. Edice Klenotnice. Čs. spisovatel, Praha 1986.
Havlíček Borovský, Karel: *Stokrát plivni do moře*, usp. Jiří Korejčík a Alexandr Stich. Čs. spisovatel, Praha 1990.
Havlíček Borovský, Karel: *Básně a prózy*, usp. Václav Vaněk. Česká knižnice, sv. 98. Host, Brno 2018.
Havlíček, Karel: *Korespondence* I. *1831–1842*, ed. Robert Adam a kol. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2016.
Havlíček, Karel: *Korespondence* II. *1843–1844*, ed. Robert Adam a kol. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2018.
Kopp, Ferdinand: Oznámení. *Pražský večerní list* 2, 25. 1. 1849, č. 25, s. 102.
Korespondence Karla Havlíčka, usp. Ladislav Quis. Bursík & Kohout, Praha 1903.
Letáky z roku 1848, usp. Miloslav Novotný. Národní klenotnice, sv. 35. ELK, Praha 1948.
Picek, Václav Jaromír: *Písně*. Jaroslav Pospíšil, Praha 1847.
Pichl, Josef Bojislav [Ivan Čech]: Kytka. *Květy* 10, 22. 7. 1843, č. 58, s. 229.
Pjsně národní w Čechách I, sebral Karel Jaromír Erben. J. H. Pospíšil, Praha 1842.
Rittersberg, Ludvík: Karel Havlíček. In týž: *Kapesní slovníček novinářský a konversační* I. Jaroslav Pospíšil, Praha 1850, s. 599–604.
Waldau, Alfred: Karel Havlíček. *Obrazy života* 3, 1861, č. 2, s. 64–66; č. 3, s. 117–119; č. 4, s. 156–159; č. 5, s. 187–192; č. 6, s. 204–210 (s výborem z Havlíčkových básní).

OPEN ACCESS

Časopisecké prameny

Brejle 1. Red. Bedřich Moser, č. 1–26, Praha 18. 2. 1849–23. 5. 1849.
Česká včela [ČV] 11–14. Red. J. N. Štěpánek, František Klučák, K. B. Štorch, Karel Havlíček, Praha 1844–1847.
Rachejtle 1. Red. V. Č. Bendl [Fabián Čočka], č. 1–4, Jičín 1854–1855.
Svornost. Časopis pro domácí a veřejné obcování. Red. Ferdinand Kopp, č. 10–33, Praha 10. 1. 1849–8. 2. 1849.
Šotek 1. Red. Karel Havlíček, č. 1–11, Praha 7. 1. 1849–1. 4. 1849.
Včela 1. Red. Karel Havlíček, Karel Sabina, J. S. Knedlhans Liblínský, Kristian Stefan, Praha 1848.

LITERATURA

Budín, Stanislav: *Karel Havlíček Borovský*. SNPL, Praha 1954.
Čermák, Vratislav: *Havlíčkův Křest sv. Vladimíra a jeho rukopisy*. Česká grafická unie, Praha 1925 (obsahuje i faksimile Havlíčkova autografu básně).
Doležal, Bohumil: *Karel Havlíček. Portrét novináře*. Argo, Praha 2013.
Hálek, Vítězslav: Ilustrované písně slovanské 9. *Květy* 3, 1868, č. 30, s. 238.
Hamanová, Růžena: *Karel Havlíček. Literární pozůstalost*. Edice inventářů č. 435. Literární archiv PNP, Praha 1987.
Hampl, František: Křest svatého Vladimíra. *Lidová demokracie* 29, 3. 2. 1973, č. 29, s. 5.
Hellmuth-Brauner, Vladimír: Záhada kolem Křtu sv. Vladimíra. *Lidová demokracie* 29, 3. 3. 1973, č. 53, s. 5.
Homolka, František: Rozšíření písní umělých mezi lidem českým. *Český lid* 21, 1912, s. 401–414.
Indra, Bohuslav: *Havlíčkovy práce o verši české lidové písně*. Studie Pražského lingvistického kroužku 2. Pražský lingvistický kroužek, Praha 1939.
Kazbunda, Karel: *Karel Havlíček Borovský* I. *1821 — revoluční události 1848*. Ministerstvo vnitra ČR, Praha 2013.
Kazbunda, Karel: *Karel Havlíček Borovský* II. *Ústavní oktroj 1849 — konfinování 1851*. Ministerstvo vnitra ČR, Praha 2013.

OPEN ACCESS

Kazbunda, Karel: *Karel Havlíček Borovský* III. *Brixen. Doma*. Ministerstvo vnitra ČR, Praha 2013.

Kosák, Michal — Flaišman, Jiří a kol.: *Editologie. Od náčrtu ke knize*. ÚČL AV ČR, Praha 2018.

Morava, Jiří: *C. k. disident Karel Havlíček*. Panorama, Praha 1991.

Omelčenko, Hryhorij: *První tři redakce Křtu sv. Vladimíra Karla Havlíčka-Borovského*. Česko-ukrajinská kniha, Praha 1930.

Omelčenko, Hryhorij: *Dějiny textu básně Karla Havlíčka Borovského Křest sv. Vladimíra*. Vl. nákladem, Praha 1933.

Pokorná, Magdalena: *Jedna hora vysoká je a druhá je nízká. Karel Havlíček a jeho souputníci ve vzájemné korespondenci a literární komunikaci*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2016.

Procházka, Václav: *Karel Havlíček Borovský. Studie s ukázkami z díla*. Svobodné slovo, Praha 1961.

Řepková, Marie: *Satira Karla Havlíčka*. Academia, Praha 1971.

Stich, Alexandr: Novinář Karel Havlíček očima následujících generací a očima dneška. In týž: *Od Karla Havlíčka k Františku Halasovi*. Torst, Praha 1996, s. 46–65.

Stich, Alexandr: *Sabina — Němcová — Havlíček a jiné textologické studie*. ÚČL AV ČR, Praha 2011.

Šesták, Josef: Z pamětí bývalého redaktora. *Národní listy* 36, 20. 8. 1896, č. 229, s. 1–2.

Táborský, František: *Neznámé politické písně Havlíčkovy*. Historický klub, Praha 1927.

Veselský, Petr Miloslav: *Karla Havlíčka kutnohorský pobyt a porotní soud konaný 12. listopadu 1851*. K. Šolc, Kutná Hora 1889.